

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Ústav translatologie

Bakalářská práce

Pavla Taněvová

Komentovaný překlad vybraných kapitol z knihy „Rom in der Spätantike“;
Manfred Fuhrmann, Artemis & Winkler, 1994

Annotated Czech Translation of Selected Chapters from “Rom in der Spätantike”;
Manfred Fuhrmann, Artemis & Winkler, 1994

Praha 2019

Vedoucí práce: PhDr. Mgr. Petra Mračková Vavroušová, Ph.D.

Zadání

Zadaný text přeložte do češtiny a vyhotovený překlad doplňte překladatelským komentářem v rozsahu min. 20 normostran. V komentáři nejprve celkově charakterizujte výchozí text: uveďte, s jakým cílem byl text napsán a jaké stylistické postupy autor volí k dosažení svého záměru. Dále popište, na jaké problémy jste v překladu narazila, a zdůvodněte použité překladatelské postupy a nezbytné posuny, které jste v překladu provedla na úrovni lexika, syntaxe a především v rovině stylistické. Postupujte přitom od celkové koncepce svého překladu k dílčím řešením. Komentář opatřete bibliografickým soupisem použitých primárních i sekundárních zdrojů, včetně internetových. Kromě dodržení formálních náležitostí stanovených pravidly pro organizaci studia FF UK připojte ke každému vázanému exempláři práce vždy dvě kopie výchozího textu: jednu napevno svázanou s ostatními listy a druhou volně vloženou.

Poděkování

Ráda bych tímto vyjádřila srdečné poděkování své vedoucí práce PhDr. Mgr. Petře Mračkové Vavroušové, Ph.D. za cenné rady, podnětnou zpětnou vazbu a milé vedení. Dále bych ráda vyslovila své srdečné díky doc. PhDr. Václavu Markovi, CSc. z Ústavu řeckých a latinských studií FF UK za odbornou záštitu této práce a čas, jež mi při konzultaci věnoval. Stejně tak mé díky patří i Mag. Hanně Vintř z Universität Wien, která mi pomohla s překladem slova „*potamisch*“. Také chci poděkovat Mgr. Martinu Bažilovi, Ph.D. z Ústavu řeckých a latinských studií FF UK za pomoc při výběru textu pro překlad. V neposlední řadě pak děkuji své rodině, příteli a přátelům za podporu.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 25. 7. 2019

podpis

Abstrakt

Tato bakalářská práce si klade za cíl přeložit první kapitolu nazvanou „Das spätrömische Reich: Staat, Gesellschaft, Wirtschaft“ z knihy *Rom in der Spätantike. Porträt einer Epoche* německého klasického filologa Manfreda Fuhrmanna z němčiny do češtiny. První část práce obsahuje již zmiňovaný překlad, druhá část se pak zaměřuje na překladatelskou analýzu obou textů, popsání překladatelské metody, dále potom na typologii překladatelských problémů a posunů.

Klíčová slova: překlad, překladatelská analýza, překladatelské postupy, překladatelské problémy, styl, text, lexikum, syntax, Řím, pozdní antika, stát, společnost, hospodářství, Středozeří

Abstract

The aim of this bachelor's thesis is to translate the first chapter called „Das spätrömische Reich: Staat, Gesellschaft, Wirtschaft“ from the book *Rom in der Spätantike. Porträt einer Epoche*, written by a German classical philologist Manfred Fuhrmann, from German into Czech. The first part of this work contains the already mentioned translation, the second one focuses on the translation analysis of both texts, on the description of translation method as well as on the typology of translation shifts and problems.

Keywords: translation, translation analysis, translation methods, translation shifts, translation problems, style, text, lexis, syntax, Rome, Late Antiquity, state, society, economy, Mediterranean

Obsah

1. Úvod.....	6
2. Překlad	7
3. Komentář k překladu.....	27
3.1 Překladatelská zakázka.....	27
3.2 Profil výchozího textu.....	28
3.3 Překladatelská analýza	28
3.3.1 Vnětextové faktory.....	28
3.3.2 Vnitrotextové faktory	31
3.3.2.1 Lexikální a syntaktický rozbor výchozího textu	32
3.4 Překladatelská metoda.....	38
3.5 Překladatelské problémy a jejich řešení	40
3.5.1 Stylové a žánrové konvence.....	40
3.5.2 Syntax.....	41
3.5.3 Překlad termínů	44
3.5.4 Překlad vlastních jmen	47
3.6 Překladatelské posuny	49
3.6.1 Posuny konstitutivní.....	49
3.6.2 Posuny individuální.....	51
4. Závěr	55
Bibliografie	56
Primární literatura	56
Sekundární literatura	56

1. Úvod

Při studiu římské antiky se zpravidla největší pozornost věnuje období republiky a raného císařství. Pozdní antika jako samostatná epocha je mnohdy opomíjena (alespoň tomu tak donedávna bylo), už jen z důvodu, že dlouho ani taková epocha v odborném diskurzu vlastně vůbec neexistovala. To je přitom velká škoda, neboť se jedná o velmi zajímavé období plné, někdy až radikálních, změn, které ve své podstatě tvoří most mezi antikou, jak ji známe z učebnic (období demokracie a relativní svobody), a středověkem, typickým svým feudálním uspořádáním. Dlouhotrvající nezájem o studium této epochy, jež byla po staletí vnímána jako období úpadku, byl jedním z podnětů, proč jsem se rozhodla pro překlad první kapitoly z knihy *Rom in der Spätantike* německé klasického filologa Manfreda Fuhrmanna, jež se pozdní antikou zabývá. Dalším motivačním faktorem pak byl zájem doc. Mgr. Lucie Pultrové, Ph.D. a Mgr. Martina Bažila, Ph.D. mít v ruce český překlad právě první kapitoly, aby ji mohli použít jako zdroj pro studenty Ústavu řeckých a latinských studií FF UK. V neposlední řadě mě pak k výběru tohoto textu motivoval můj zájem o antiku jako takovou (z toho důvodu jsem též na již zmíněném ústavu absolvovala bakalářské studium latinského jazyka a literatury, jehož součástí byly samozřejmě i historické semináře). Při překladu mi odbornou záštitu poskytl docent historie na ÚŘLS FF UK doc. PhDr. Václav Marek, CSc., jemuž tímto děkuji.

Tato bakalářská práce se skládá ze dvou částí: první obsahuje samotný překlad, druhá pak odborný překladatelský komentář zabývající se překladatelskou analýzou obou textů, popsáním překladatelské metody a typologií překladatelských problémů a posunů. Komentář také obsahuje hodně citací z výchozího i cílového textu – pro lepší orientaci jsou citace z výchozího textu značeny písmenem V a příslušným číslem strany (např. V: 21) a citace z českého překladu písmenem P a číslem strany (např. P: 14).

2. Překlad

Římská říše v období pozdní antiky: stát, společnost, hospodářství

Pojem „pozdní antika“

Označení této epochy jako „pozdní antika“ není o moc starší než přibližně jedno století. Zavedl ho rakouský kunsthistorik Alois Riegl a v průběhu 20. století povýšilo na nepostradatelnou interpretační kategorii všech historicky orientovaných kulturních nauk.

Tento pojem počítá s běžným a stále ještě platným schématem rozdělení anticko-evropských dějin do tří period: antika – středověk – novověk. S tímto třífázovým členěním přišli italští humanisté, kteří jej stanovili z hlediska vlastní perspektivy. Věřili totiž a učili, že středověk (jež takto sami nazvali) byl časem úpadku a že je třeba pro tento zhruba tisíc let trvající úsek barbarství k antice přidat (k řecké kultuře stejně jako k té římské) a zavést takovou novou epochu, která dosáhne úrovně antiky nebo ji, pokud možno, předčí. Z úspěšné snahy humanistů oživit latinský jazyk a literaturu stejně jako veškeré antické umění a vědy vyplynuly jakoby samy od sebe ony tři fáze, které jsou základem všech reforem a renesancí: tyto tři fáze jsou „někdejší velikost – úpadek – znovuoobnovení někdejší velikosti“. Toto schéma, jež se snažilo vrhnout co nejvíce světla na antiku a současnost a tuto fázi mezi nimi co nejvíce zastínit, se jevílo tak přesvědčivě, že postupem času povýšilo na všeobecně závazné rozdělení evropských dějin. Vytlačilo tak starší a do té doby platné univerzálně historické periodizace křesťanské tradice, zejména učení o čtyřech světových monarchiích, a přitom samo přijalo charakter neutrálního systému epoch, který byl více či méně zproštěn původní zaujatosti. Toto dělení bylo očividně tak úspěšné proto, že se objevilo ve století vzniku a hromadění mezníků světové historie. Nejen těch mezníků, jež zapříčinili sami jejich tvůrci – humanisté, ale také těch, které se nacházely mimo jejich působení.

S humanistickým obrazem historie bezprostředně vyvstala otázka konce antiky, zániku římské říše a jeho příčin. Nejdříve převládala ostrá vymezení. Věřilo se, že přechod od antiky ke středověku lze přesně určit, a s oblibou se odkazovalo na roky, jež byly pro toto období klíčové: na začátek samovlády císaře Konstantina (325); na bitvu u Hadrianopole jako na událost, která vyvolala „stěhování národů“ (378); na faktický konec jednoty říše způsobený smrtí císaře Theodosia I. (395) nebo na sesazení Romula Augustula, posledního západořímského císaře (476). Všechny tyto milníky se zakládaly na předpokladu, že onen přechod se uskutečnil velmi rychle jako nějaká katastrofa, nezávisle na tom, zda byly za příčiny oné katastrofy považovány především vnější vlivy jako pronikání Germánů a jiných národů, nebo hlavně vnitřní procesy jako kulturní a hospodářský úpadek, příklon ke křesťanství a jiné.

V 19. století však s představou náhlé změny historického období vládla čím dál menší spokojenost. Dospělo se k názoru, že ony události vymezené jako klíčové během oněch převratných let byly symptomy postupné změny, která se udála samovolně na základě dále působící tradice – na základě kontinuity. Během této diskuze se hranice přechodu od antiky ke středověku značně posunula do pozdější doby. Tak se např. historik Alfred von Gutschmid roku 1863 domníval, že by se pozornost měla upínat především na vpád Langobardů do Itálie (568), na papeže Řehoře Velikého (590–604) stejně jako na východořímského císaře Herakleia (610–641); teprve poslední desetiletí 6. a začátek 7. století s sebou prý přinesly onen rozhodující předěl mezi oběma epochami. Takovéto chápání, jež našlo různé stoupence, bylo nakonec výrazně překonáno belgickým historikem ekonomie Henri Pirenem: jeho kniha *Mahomet et Charlemagne*¹ (1937) hájila tezi, že teprve islám (tedy pronikání Arabů do Afriky a Španělska) zapříčinil tento přelom ve světových dějinách.

Spolu s přijetím postupného, celé století trvajících přechodu a s přesouváním hranice této epochy přišlo ruku v ruce pochopení, že tradiční třífázové dělení evropské historie potřebuje úpravu, nebo v každém případě alespoň doplnění. Jasněji než kdy dříve se ukazovalo, že toto třífázové členění nejen rozparcelovalo faktory spojené přímou souvislostí (čímž se vlastně zdůraznily existující cézury), lépe řečeno že je od sebe oddělilo, ale především se

¹ „Mahomet a Karel Veliký“ – z francouzštiny do češtiny kniha oficiálně přeložena nebyla; pozn. překl.

zdálo, že tím, že přechod od antiky ke středověku byl zredukován na jakýsi pouhý „kloub“, spojovací článek dvou epoch, došlo tak k rozdělení jedné celé periody mezi její dva sousedy, což ji dovedlo k jejímu zániku. Tento neutěšený stav se snažil, jak bylo výše zmíněno, již Riegl napravit tím, že období tvořící přechod od antiky ke středověku přiřadil k prvnímu zmíněnému a dal mu název pozdní antika. Jeho materiál, především uměleckoprůmyslové výrobky, ho podnítily k tomu, aby určil trvání nové epochy ve smělém předstihu stejně velkoryse jako o čtyři desetiletí později Pirenne. Chtěl pozdní antiku, která je podle něj jako jednotka rozpoznatelná díky své specifické „touze po umění“ (*Kunstwollen*), vymezit milánským ediktem (313) na jedné straně a počátkem vlády Karla Velikého (768) na straně druhé.

Tato nová kategorie osvědčila univerzálnost svého použití ve všech oborech: v obecných dějinách, v dějinách církevních, kulturních i hospodářských a stejně tak v dějinách práva. Avšak klasická filologie ještě dlouho lpěla na označeních, jež byla podřízena již překonanému dekadentnímu myšlení, jako „úpadek“, „pozdní věk“, „pozdější rozkvět“ atd. Téměř jako poslední projevila ochotu udělit období od 3. do 7. století termínem prostým jakéhokoli hodnocení jisté vlastní právo. Klasická filologie byla očividně zatížena (už od doby své existence, období preromantismu) zejména dogmatickými předpisy humanistického původu. I tak měla potíže autory raného císařství, především tzv. stříbrného období, takového Seneku, Lucana atd., hodnotit bez estetických výhrad a na základě tohoto hodnocení opomíjela a až donedávna zcela zavrhovala jako nedostačující téměř všechno, co pozdější století vytvořila.

Nový termín uvolnil ono třífázové dělení nastolené italskými humanisty; především pak nahradil onen jeden přechod od antiky ke středověku, s nímž se dříve obvykle počítalo, dvěma cézurami. Od toho momentu šlo o to, kterému z těchto dvou mezníků by se měla přikládat větší váha: přechodu od antiky k pozdní antice, nebo přechodu od pozdní antiky ke středověku? Riegl se k tomuto problému jasně vyjádřil už volbou příslušného termínu: označení „pozdní antika“ naznačuje, že dřívější přelom epoch představuje méně hlubokou cézuru, tedy že rysy spojující rané císařství s pozdním jsou důležitější než ty, jež je od sebe odlišují. Avšak objevovaly se i jiné názory na věc, jdoucí proti doslovnému významu zvoleného termínu. Například Alfred Heuss uvádí ve svých *Římských dějinách (Römische Geschichte)*:

Pozdní antika je epochou, jež se téměř kompletně vzdálila těm základům římských dějin, které byly v předchozím období určující. Pozdní antika si spíše tvořila vlastní podmínky, než aby přebírala stejné vzorce z minulosti. V důsledku toho jsou také vazby, které ji spojují s obdobím následujícím, mnohem užší než ty, které odkazují k epoše předchozí.

Tento názor se ovšem neobejde bez diskuze, a je tudíž otázka, zda také pro obecné dějiny platí, že pozdní antika byla ve větší míře předstupněm středověku, či dokonce jeho základem, než že by byla poslední fází antiky. V oblasti literárních dějin a dějin duchovního vývoje zajisté existují faktory mluvící pro správnost kladení takového důrazu, jaký zvažuje Heuss. Pozdní antika přinesla a prosadila danosti, které formovaly evropskou kulturu až do renesance, ba co víc, dokonce až do období baroka, jako jsou křesťanská církev a křesťanský obraz světa, křesťanské umění a literatura a na západě pak latina jako *lingua franca* všech vzdělanců. S ohledem na tyto skutečnosti je možná adekvátnější považovat pozdní antiku za základ středověku než za pokračování antiky (což bezpochyby v nemalém rozsahu rovněž byla). V každém případě má pozdní antika nárok na to, aby byla uznávaná jako samostatná epocha mající zcela rovnocenné postavení vedle antiky a středověku.

Perspektiva literárních dějin a dějin duchovního vývoje nenaznačuje pouze zařazení pozdní antiky jako samostatné kategorie, jak bylo právě nastíněno, ale také určité časové vymezení – vymezení, které však výrazněji proslavilo západní, latinsky mluvící půlku říše než řecký východ. Považuje se totiž za vhodné, jak bude vzápětí detailněji ukázáno a vysvětleno, začít datovat literární dějiny a dějiny duchovního vývoje latinské pozdní antiky nástupem císaře Diokleciána (284). Touto událostí totiž skončilo půl století těžkého vnitřního zmatku, jež bylo provázáno duchovní pustinou prázdnou jako *tabula rasa*; poté, co byla státní správa opět upevněna, se daly duchovní síly znovu do pohybu. Literárněhistorická cézura, kterou zde předpokládáme, se proto částečně projevuje jako aspekt předělu epoch, jenž překlenuje propast mezi antikou a pozdní antikou, což, jak se dnes většina shoduje, platí pro římské dějiny jako celek. Konec pozdní antiky není z literárněhistorického pohledu možné ukotvit tak jednoduše jako její začátek; odpověď na tuto otázku je ztížena především faktem, že se jednotlivé regiony rozpadající se západořímské říše vyvíjely zcela odlišně. Přinejmenším je ona stále se objevující duchovní pustina, jež se rozšířila během 7.

století po celém evropském kontinentě, jednoznačnou indicií pro vymezení přelomu dvou období. Pilná činnost iroskotských a anglosaských klášterů, na níž bylo během století, které předcházelo dynastii Karlovců, založeno zachování duchovní kontinuity, vytvářela jakýsi most k ranému středověku. Za pevné datum se v této přechodné fázi považuje nejdříve rok úmrtí velkého anglického učence Bedy (735).

Proměna Středomoří

Na začátku pozdní antiky byl ještě kulturní svět Středomoří sjednocen římskou říší v jeden státní, kulturní a hospodářský celek. Na konci tohoto období, o necelých pět set let později, se prosadil a ukotvil zcela jiný stav – dřívější jednota se stala trojitostí. Nyní existovaly islámsko-arabské státy na jihu a jihovýchodě (v Persii, Arménii, Arábii, Egyptě, Africe a Španělsku), francká říše Karlovců (v Gallii, Germánii a severní Itálii) a východořímská, později též Byzantská říše (v Malé Asii, Řecku a jižní Itálii). Objevila se snaha přirčnout epoše, v níž k tomuto vývoji došlo, charakter přechodného období. Pokud by se chtěl člověk zaměřit pouze na onen dějinný obrat jako takový, na vývojové procesy libovolného druhu, pak by jistě mohl takto označit i některá jiná období; v případě pozdní antiky ovšem fakt, že se jedná především o epochu státní desintegrace, provázenou značným civilizačním úpadkem, naznačuje jistou odchýlnost. Neměl by se však klást přílišný důraz na přechodný charakter antiky, neboť toto období přineslo také mnoho stěžejních prvků, jež překonaly časový horizont 7. století, a co je ještě podstatnější: vyspělá antická kultura v něm zůstala uchována, i když z velké části jen v latentní podobě, a to v knihách, které teprve humanisté začali opět používat a uplatňovat v praxi.

Tři kulturní oblasti – islám, západní Evropa a Byzanc –, jež předem načrtly dráhu středověkému vývoji, nevzešly přímo z *Imperia Romana*. Z toho důvodu nejsou přímým produktem spojení někdejších obyvatel říše s národy, které pronikly ze severu, východu a jihu na římské území, nýbrž se vyvinuly teprve v průběhu století z mnohem radikálnější desintegrace v rámci protichůdných hnutí. Proces rozkladu a zkázy byl silnější; nakonec však byl zastaven a odkloněn takovým směrem, jenž umožnil stabilizaci těchto tří kulturních oblastí.

Dějištěm této radikální desintegrace bylo především západní Středomoří, bývalá západní polovina římské říše. Tam docházelo k prudkému střetu nejrůznějších sil; tam mířila a tam také končila nejen germánsko-avarsko-slovanská, ale i arabská loupežná a dobovačná tažení. Tam se také etablovaly takzvané germánské říše (říše Vizigótů a Vandalů, Ostrogótů a Langobardů), žádná z nich ovšem neměla dlouhého trvání. Hlavně se tam však usadili Arabové – v severní Africe natrvalo, ve Španělsku na mnoho století. Koneckonců především do této oblasti směřovaly všechny obnovitelské snahy, jež (především za Justiniána) vycházely z východořímské říše, snahy, jež byly všechny odsouzeny ke krachu.

Hlavní příčinou obrovské zkázy (z níž pak během stabilizačního procesu vzešly již zmíněné tři mocenské oblasti) byl proces pro historii lidstva typický, a to migrační proudy z původních kmenových sídlištních oblastí do kulturních krajín. K něčemu podobnému opakovaně došlo za dob potamických („poříčních“) kultur, od 4. do 1. tisíciletí př. Kr., od Žluté řeky až po Nil, a nyní postihl stejný osud také tuto kulturu středomořské oblasti, jež sama vzešla z indokeltské migrace během 2. tisíciletí př. Kr. Bojechtivé masy lidí se vrhaly ve stále nových vlnách na civilizaci, která si již odvykla bojovat a která jim slibovala lepší životní podmínky. Jistěže se kultura *Imperia Romana* lišila svou úrovní, různorodostí a intenzitou od všeho, co znaly dosud; v důsledku toho pokračoval proces rozkladu a zkázy relativně pomalu, a tím spíše nevedl k úplnému zániku, neboť byl již od začátku brzděn a modifikován protichůdným procesem kulturního přejímání na straně vetřelců, jehož výsledkem bylo zachování některých vláken kontinuity, a středověk tak antiku nejen vystřídal, ale zároveň v ní pokračoval.

Migrační proudy pozdní antiky vycházely ze dvou kmenových sídlištních oblastí: z asijsko-východoevropské stepi a z Arábie. Arabská kolonizace na jižní straně Středozemního moře byl proces nadmíru přímočarý a izolovaný: odehrál se během jednoho století, v období od Mohamedovy smrti (632) do vítězství Karla Martella u Poitiers (732). Především asijsko-evropský přesun národů, přímo „stěhování národů“, měl značně komplikovanou podobu. Zprvu se v pozdní antice neujal: keltské a později germánské útvary často pronikaly od 4. století př. Kr. hluboko do středomořské oblasti. Rozdíl spočíval v tom, že Římané až do 3. století po Kr. byli schopni vetřelce porazit, anebo odrazit hned na hranici.

Na asijsko-evropském migračním proudu pozdní antiky se podílely germánské, mongolské, avarské a slovanské kmeny, přičemž jejich pronikání až na západní hranice Evropy se uskutečnilo převážně ve třech vlnách. První byla vyvolána mongolskými kočovníky, Huny. Hunové, od 1. století po Kr. táhnoucí ze Sibíře, Mongolska a Turkestánu stále více na západ, se v poslední třetině 4. století dostali až do oblasti Volhy; utlačovali zde žijící Ostrogóty a ti zase udeřili na své sousedy, na Vizigóty, kteří se zdržovali mezi Dněstrem a Dunajem. Vizigóti konečně překročili hranice říše, uštědřili Římanům zničující porážku u Hadrianopole (378) a vymohli si tak smlouvu, jež je jako uzavřený svaz s vlastním velením opravňovala obývat římské území – museli ovšem vykonávat za žold vojenskou službu. Jako první tak prosadili právní koncepci přijímání tzv. spojenců (lat. *foederati*) v ucelených kolektivech, a ta se okamžitě prosadila; poskytla tak vzor, podle kterého řada germánských kmenů v 5. století řídila své vztahy k říši.

Druhá vlna, jež přišla brzy nato, okolo roku 400, byla zapříčiněna pronikáním Hunů do Podunají. Poté vtrhly davy Germánů do severní Itálie, kde se je římskému generálovi Stilichonovi podařilo odrazit (405/406). Další kmenové útvary však překročily rýnskou hranici, která byla kvůli předchozímu Stilichonovu zásahu nechráněná, a zaplavily Gallii a Španělsko. Zhroucení rýnské hranice bylo pro západní část římské říše začátkem konce: zde ležící oblasti byly tak navždy vydány napospas přílivu cizinců.

Třetí a poslední vlna, jež zasáhla západní polovinu říše, se přehnala přes oblast středního toku Dunaje, kam pronikli Avaři (což byl, stejně jako Hunové, mongolský kmen), a germánští Langobardi, původní obyvatelé této oblasti, se v důsledku toho přesunuli do oblasti severní Itálie, do dnešní Lombardie (568). Touto událostí skončilo tažení kmenů západní a jižní Evropou. Balkán se naproti tomu dostal do nesnázi ještě jednou: Slované, kteří již nebyli spokojeni s provizorními loupežnými výpravami, se začali na konci 6. století usídlvat v oblastech, do nichž byli zatlačeni, takže na přelomu 6. a 7. století už žádná místa kromě Soluně a pár měst u Jaderského moře nebyla v rukou starých římsko-řeckých obyvatel říše. Tím se v podstatě naplnil scénář středověku; pozdější útoky z východu, ze strany Avarů a Maďarů, mohli odrazit Karel Veliký a Ota Veliký jako reprezentanti nové a silné státní moci.

Krise říše ve 3. století

Stěžejním poznávacím znamením řecko-římské antiky bylo ustavení polis. Život společenství se rozvíjel uvnitř malých teritorií, v městských státech, které byly na svém okolí nezávislé a jejich vnitřní správa, zahrnující veřejné povinnosti, byla rozdělena mezi větší počet lidí: buď mezi šlechtickou vrstvu, nebo mezi všechny dospělé obyvatele mužského pohlaví. Systém polis se v kontrastu s dalšími formami státu, jež lidstvo do té doby vyzkoušelo, vyznačoval tím, že každému, kdo se podílel na jeho fungování, příslušela na základě dohodnutého právního uspořádání a rovnosti před zákonem poměrně velká míra svobody. Stát svým občanům zaručoval plnou soukromou autonomii, v rámci níž byli odkázáni sami na sebe, aby se na základě vlastní iniciativy starali o své živobytí. Hospodářství a obchod se vyvíjely bez sebemenších dirigistických opatření ze strany vrchnosti. Základní práva, vzácnost, která omezovala moc státu nad jedincem, jsou ve své dnešní podobě výdobytkem americké války za nezávislost a Francouzské revoluce; nicméně hodnoty, jako jsou nedotknutelnost, svoboda, vlastnictví ad., byly v podstatě respektovány již řecko-římským městským státem. Tyto principy zůstaly nedotčeny i v době, kdy římská říše dostala pod Augustovým vedením monarchistický směr. Stále se nejednalo o rozlehlý stát bez centralizované vlády, rozdělený na stejnorodé správní obvody, ale o konglomerát autonomních oblastí, jejichž právní vztahy vůči římské nadvládě byly různé, avšak svobodná iniciativa obyvatel v nich navíc udržovala kulturní a hospodářský život v pohybu; tyto oblasti oplývaly množstvím obecně prospěšných zařízení, za něž mohly děkovat obětavosti nejbohatších a nejváženějších občanů.

Lidé žijící v prvních dvou stoletích císařství se těšili nejen z ničím nepřerušeno míru, spořádané, schopné správy a hospodářské prosperity – tyto časy s sebou přinesly také postupné mizení rozdílů mezi Římany, vládnoucí vrstvou určující politikou říše, a obyvateli z provincií. Římské občanské právo se krok za krokem rozšiřovalo na celé impérium, přičemž armáda a kvetoucí města přímo vyzývaly ke šlechtnému udělování nejrůznějších výsad. Císař Caracalla dovršil tento vývoj roku 212 svým *Constitutio Antoniniana*, zákonem, který ze všech svobodných obyvatel říše udělal Římany. Tyto vnější projevy se odrážely ve vnitřním naladění obyvatel: podvědomý odpor vůči někdejšími vítězům

a dobyvatelům se vytrácel a všude se rozšiřovalo prořímské říšské smýšlení, jež bylo silnější než pocit příslušnosti k dané oblasti či národu. Kromě toho se stále více provinciálů dostávalo do vrstev zodpovědných za výkon státní moci: stávali se členy důstojnického sboru, úřednictva a senátu. Sami císaři čím dál častěji pocházeli z oblastí ležících daleko od Říma: Traianus a Hadrianus byli španělského původu a Septimius Severus byl Afričan s tmavou pletí; Maximinem Thrakem (235–238) začala řada vládců pocházejících z dunajských provincií.

Tento svět blahobytu a sociálního vyrovnávání se katastroficky zhroutil před polovinou 3. století. Hranice už nedokázaly dále odolávat tlaku Germánů na severu a Peršanů na východě (tento tlak existoval již dlouho, už před nástupem tažení, jež byla pro západní část římské říše od 4. do 6. století osudná), a tak se říší prohnali Alamani a Frankové, jejichž jména se v té době objevila poprvé, a spolu s nimi Gótové a Peršané. Ti všichni ji plenili a nechávali za sebou spálenou zem. Tyto masy se dostaly do Gallie a Španělska, dokonce až ke břehům severní Afriky; vnikly do severní Itálie, zpusťily dunajské provincie a Řecko a vydaly se se svými flotilami do Egejského moře a Malé Asie. Samotný Řím tehdy (ve 3. století) zůstal ještě ušetřen – byly to nejspíš právě tyto nejisté časy, které císaře Aureliana (270–275) podnítily, aby město, jež nebylo po staletí opevněno, obehnal silnými hradbami, které zůstaly zachovány v podstatě dodnes a jež nesou jeho jméno.

K tomu všemu se přidává skutečnost, že římské vojsko se postupem času čím dál více rekrutovalo z venkovského obyvatelstva, a to především z pohraničních oblastí, které buď ještě nebyly vůbec romanizované, nebo jen neúplně. Tito žoldníci, nedotčení jakýmkoli státním étosem a nemající ve víru zmatků té doby často žádných vazeb ani k osobě císaře, odvykli myšlence, že jsou najímáni k ochraně neozbrojeného civilního obyvatelstva. Tak napáchaly jejich rekvizice, jež se zvrhly v plnění, v podstatě stejné škody jako výpravy barbarů, překračujících s loupežnými úmysly hranice říše. Jako by nestačilo, že cizím nepřátelům i vlastní armádě byly nechány na pospas rozsáhlé plochy říše, které mohli plenit – dalším faktem bylo, že císařství od poloviny 3. století nevládlo ve shodě s římským senátem a předními vrstvami říše. Ve skutečnosti se samo opíralo o jediný mocenský faktor, který měl ještě nějaký význam – o armádu. Armádě však chyběly veškeré kompetence k tomu, aby vytvořila

stabilní, trvalou státní moc. Jednotlivé oddíly, jež od sebe dělily velké vzdálenosti, byly ovládány svým krátkozrakým egoismem: každý oddíl se snažil etablovat svého velitele jako císaře, a tak vyústily bezuzdné vzpoury ze strany armády v občanskou válku a anarchii. Podle dostupných výpočtů vládlo během půlstoletí od zavraždění Severa Alexandra (235) až do zavraždění Carina (285) či se o vládu pokoušelo celkem sedmdesát císařů, mezi nimi 41 uzurpátorů, kterým se nepodařilo prosadit. V zuřícím chaosu těžké krize se nepodařilo etablovat žádnou centrální instanci, jež by se nějakou dobu udržela u vlády, mohla by řídit říšskou politiku a sledovat cíle sloužící všeobecnému blahu. Jednotlivým císařům, kteří se dokázali na trůně udržet delší dobu, například Gallienovi (260–268) či Aurelianovi (270–275) se však přece jen podařily první kroky k nové, vcelku stabilní formě státu, jež pak byla ke konci 3. a začátku 4. století nastolena Diokleciánem a Konstantinem.

Pozdněantický stát 4. století

Pozdněantický stát, tak jak ho upevnili Dioklecián (284–305) a Konstantin (306–337), byl v podstatě reorganizací ještě existujících sil vykrváčené a hospodářsky zbídačené říše. Oba tyto císaři a jejich pomocníci dokázali vnést systém do toho, co s sebou přinesla bída, která vzešla z pěti desetiletí anarchie; to, co vzniklo jako improvizace, povýšili na princip. Nejnapadnější Diokleciánova ústavní myšlenka byl vládní pluralismus, takřkajíc legalizace soutěže více spoluvládců na trůnu. Systém dvou augustů a dvou caesarů, tedy vrchních císařů a jejich nástupců, vládnoucích současně, avšak každý v jiné části říše, takzvaná tetrarchie, jasně odpovídal potřebám doby. Jak se ukázalo v praxi, jediný císař již nebyl schopen plnit úkoly, jež se vázaly k obraně hranic a vnitřní správě. Ačkoli tento nový systém také nedokázal úplně zamezit bojům mezi zájemci o trůn, vládní pluralismus a s ním legalita společné vlády příslušníků *jedné* dynastie (v každém případě tomu tak bylo od časů Konstantinovy vlády) byly přinejmenším až do 5. století uznávanými principy vlády, a když někdy stál v čele říše chvíli jen *jeden* císař, nepřikládal se této skutečnosti prázdňý právní význam.

Dioklecián a Konstantin kromě toho regulovali a doplňovali přísně hierarchizovaný úřednický aparát, řízený z centra říše (císařského paláce), jak to

vyžadovaly potřeby té doby, především selhání komunální samosprávy, ochromené zejména anarchií. Civilní a vojenské kompetence se od sebe od nynějška navždy zcela oddělily, čímž se tento systém zřekl jedné z nejstarších zásad římského státního uspořádání, tj. spojení těchto dvou odvětví svrchované moci. Civilní sektor ovládla vše prostupující byrokracie, jež sestávala z množství navzájem pečlivě propojených instancí. Nejnižším stupněm vyšší úřední kariéry byla správa provincie. Tato provincie však s provincií z dob republiky či raného císařství, s oblastí spravovanou poměrně suverénně vládnoucím místodržitelem, sdílela pouze jméno. Provincie diokleciánsko-konstantinovské reorganizace byly mnohem menší; namísto tradičních padesáti měla říše na začátku 4. století 95 provincií, a později dokonce 120. Někdejší rozdíly v právním statusu byly odstraněny; Itálie dokonce ztratila svou výsadu, která ji osvobozovala od pozemkové daně, a byla nyní rozdělena na severní a jižní správní obvod. Všechny provincie nebyly od té chvíle ničím jiným než administrativními jednotkami bez vlastního charakteru a iniciativy. Rozlehlá říše teď vypadala jako potažená síť jednotvárných obvodů. Více provincií tvořilo vždy jednu diecézi, jež byla spravována zástupcem praefektů praetorio (lat. *vicarius*). Diecéze sloužily především jako mezičlánek a kontrolní instance, neboť v pozdněantickém státě se přikládala velká váha kontrole a špehování – často totiž chyběla dostatečná úřednická morálka. Čím dál více diecézí (bylo jich dvanáct) bylo podřízeno praefektuře praetorio, která nyní, ač byl její název odvozen od císařské gardy, sloužila jako civilní orgán. Pozdněantická říše sestávala obvykle ze čtyř praefektur pojmenovaných podle daných oblastí: Gallia, Italia, Illyricum, Oriens.

Až praefektury praetorio dostávaly příkazy přímo od císařského dvora. Zde úřadovalo *consistorium*, císařská rada, do níž jako nejdůležitější členové (vedle praefektů praetorio a dvou armádních velitelů) patřili čtyři *comites*, „průvodci“ či dvorští ministři. Platili za nejvyšší dvorské úředníky, za *virii illustres* či *illustrissimi* podle přísné hierarchie, jež byla zavedena pro všechny osoby senátorského a jezdeckého stavu, a byli nositeli zvučných titulů: *magister officiorum*, náčelník císařských úřadů či jakýsi „ředitel pro lidské zdroje“, jemuž podléhali především císařská tělesná stráž stejně jako obávaní říšští „kontrolori“, *agentes in rebus*. *Questor sacri palatii*, „ministr spravedlnosti“, sepisoval císařské výnosy a oba *comites* s přídomky *sacrarum largitionum*, doslova „císařské štědrosti“ (tj. státní pokladny), a *rerum privatarum* („císařského majetku“) stáli

v čele finanční správy. Absolutisticky vládnoucí pozdněantické císařství se vyznačovalo rigidními ceremonii, jejichž kořeny ovšem z velké části sahaly do raných století. Posvátný nimbus, který byl se světovládcem od nepaměti spjatý, dostal za Konstantina smysl křesťanské boží milosti. Jak vysvětluje ve své řeči k příležitosti výročí císařovy třicetileté vlády dvorní biskup Eusebios z Kaisareie: jako slovo Ježíšovo řídí svět, tak vládne Konstantin nad římskou říší jako jeho zástupce na zemi.

Císařská sídla se přemísťovala – především s ohledem na obranu hranic. Na západě sloužily jako místo pobytu císařských dvorů především Milán a Trevír, někdy i Paříž, a v 5. století především Ravenna; na východě tuto funkci zastávaly Nikomédie u Marmarského moře a od roku 330 nově založená Konstantinopol, v Podunají pak především Soluň a Sirmium (nyní Sremska Mitrovica). Řím sice teoreticky zůstával vysoce váženou, velmi vřoucně uctívanou *caput mundi* („hlavou světa“), ve skutečnosti však byl sotva něčím víc než monumentálním muzejním pozůstatkem dob minulých, v němž senát, kdysi suverénní říšská vláda, nebo minimálně legitimizační orgán císařství od dob Augusta, hrál už jen roli záštity, jež sice vyžaduje respekt, politicky je však v podstatě bezvýznamná.

Vojenství pozdní antiky se od vojenství z předchozích období císařství zcela lišilo svým charakterem. Ochrana hranic vyžadovala více oddílů než dříve; celková síla mohla činit odhadem 500 000 mužů, tj. skoro dvojnásobek počtu obvyklého od dob Augusta. Tradiční rozlišování římských legií a pomocných sborů sestávajících z neřímských obyvatel bylo zbytečné poté, co Caracalla udělil všem obyvatelům říše římské občanství. Místo toho se z taktické nutnosti prosadilo jiné rozdělení: na jedné straně bylo mobilní polní vojsko určeno k boji s nepřáteli, kteří již do říše vpadli, a na straně druhé stály hraniční oddíly, sloužící k obraně *limes*. Republika a rané císařství znaly horizontální kariérní strukturu: nižší kariéra (od prostého vojáka k centurionovi) byla přístupná všem občanům; vyšší kariéra (tedy důstojnické hodnosti) byla vyhrazena příslušníkům senátorského a jezdeckého stavu. Naproti tomu v pozdní antice neměli senátoři zpravidla přístup do důstojnických pozic. Vojsko bylo vertikálně odděleno od civilní správy a doplňovalo se z vlastních zdrojů, včetně pozic nejvyšších. V čele armády stáli při každém císaři dva armádní velitelé pobývající u dvora, *magister militum*, „vrchní velitel pěchoty“, a *magister equitum* velící jízdě.

Obyvatelé říše měli k vojenské službě odpor, takže navzdory tomu, že obecná branná povinnost přetrvávala, nevedly odvody k uspokojivým výsledkům. Vláda byla proto odkázaná na najímání vojáků, a tak se do říšské armády dostávalo více a více obyvatel z málo romanizovaných okrajových oblastí, stejně jako Neřímané, především Germáni – od poloviny 4. století obsazovali germánští žoldnéři nejen většinu zbylých důstojnických pozic, ale také těch velitelských. Dříve byla armáda předním nástrojem pro asimilaci cizinců, pro vyrovnávání kulturních rozdílů mezi Římany a Neřímany. Této funkci již armáda pozdní antiky nemohla dostát, o to méně, že následkem vertikálního rozdělení už neexistovalo žádné střídání vojenské služby a civilní správy. Naproti sobě tak ve vzájemném odcizení stáli nevojenští obyvatelé říše a „barbarské“ vojsko specializující se na válečné řemeslo.

Diokleciánův současník, církevní otec Lactantius, načrtnul následující ponurý obraz státu, který vytvořil jím nenáviděný vládce:

Zničil svět svou hamižností a zbabělostí. Ustanovil tři spoluvládce, čímž zem rozdělil na čtvrtiny, a znásobil armádu: každý spoluvládce se snažil disponovat mnohem větším počtem vojáků než jeho předchůdci během své vlády. Počet těch, kteří dostávali, začal být mnohem vyšší než těch, kteří dávali, takže země pustla a pole se měnila v lesy, neboť obrovské daně vysávaly z rolníků sílu. A aby všude panoval strach, byly provincie rozkouskovány. Hodně místodržitelů a ještě více úřadů utlačuje jednotlivé oblasti a skoro i každé město, stejně jako početní účetní a výběřčí daní a spolu s nimi i zástupci praefektů. Velmi zřídka se ti všichni věnují civilním záležitostem: stále jen odsuzují či zabavují.

Lactantius není vůči krutému pronásledovateli křesťanů Diokleciánovi příliš objektivní a jeho popis, jenž není prost nápadného zveličování, nám poskytuje velmi jednostranný obraz (Lactantius se v pokračování svého popisu zaměřuje konkrétněji také na Diokleciánova hospodářsko-politická opatření). Přinejmenším nám ale výstižně přibližuje struktury a principy pozdněantického státu, a stejně tak jsou přiměřeně patrné i jeho slabiny: Lactantiova kritika prorocky předjímá mnoho jevů, které později, od konce 4. století, skutečně nastaly.

V absolutistickém systému pozdní antiky stáli naproti sobě, jak to vyjádřil Lactantius, ti, kteří dostávají, a ti, kteří dávají: císařské dvory, úřednický aparát

a armáda žily z daní, na něž městské a venkovské obyvatelstvo vydělávalo. Již ve 2. století se občas některé samosprávy dostaly do finančních potíží, takže to vypadalo, že budou neschopny odvádět jim vyměřené poplatky v plné výši. V anarchii 3. století pak rapidně stoupl počet takovýchto případů. Jelikož zároveň požadavky státu spolu s rozšiřováním úřednictva a armády značně vzrůstaly, byla města vystavena stoupajícímu daňovému tlaku. Zámožné honorace zde obvykle tvořily rozhodující vrstvu, neboť právě z nich se skládala městská rada (*curia*), proto byli její členové nazýváni *curiales* či *decuriones*. Kuriál dosahoval této hodnosti zpravidla vykonáváním státního úřadu; svůj titul si pak ponechal po celý život a požíval všelijakých výsad. V období před velkou krizí řídila městská rada veškerý hospodářský a kulturní život v oblastech s vnitřní autonomií. Jejím prostřednictvím se projevoval především onen liberální polisní systém, který představoval až do 3. století po Kr. základní charakteristiku řecko-římské městské kultury.

Spolu s hospodářským úpadkem, zapříčiněným obdobím anarchie, se tyto poměry od základu změnily. Příslušnost k městské radě a od ní se odvíjející postavení kuriála, jež bylo dříve velice žádané, se nyní proměnilo v břemeno. Kuriálové totiž ručili za veškeré daně a další vymáhané dávky – stávalo se, že byli bičovani, dokud je nezaplatili ze svého majetku. Úřad kuriála, svázaný s neprodejným pozemkem, byl dědičný, a městská rada se tak změnila v kolektiv podléhající velkému tlaku. Mnoho kuriálů se z této nepříjemné pozice dokázalo vymanit tím, že se nahrnuli do správních a vojenských orgánů, v nichž na ně takovýto nátlak vyvíjen nebyl; jiní hledali ochranu tím, že se vydali do postavení závislých rolníků. Žádný jiný problém státní správa neřešila tak neústupně jako kuriály zbavující se svých závazků: *Codex Theodosianus*, velká sbírka císařských zákonů, pod hlavičkou *De decurionibus* (12, 1) vyjadřuje svými 192 výnosy, že všechny pokusy uniknout závazkům jsou zbytečné. Permanentní nároky a donucovací opatření státu narušovaly atmosféru veškerého veřejného života: tlak, který říšská moc vyvíjela na kuriály, se jejich prostřednictvím přeléval na ostatní občany povinné platit daně v ještě horší podobě.

Od časů republiky se řemeslníci a obchodníci sdružovali do cechů, aby lépe dosahovali společných cílů. Když už hospodářství po těžkém kolapsu ve 3. století nebylo schopno vyhovět všem nárokům měst a státu, především armády, začala vláda svými opatřeními zasahovat do ekonomických procesů, jež se do té

doby zakládaly pouze na soukromé iniciativě. S povoláními vyžadujícími sebenepatrnější kvalifikaci zacházela podobně jako s kuriemi: cechy změnila na dědičné vynucené kolektivy, aby zabránila úbytku pracovních sil v daném oboru, např. pekařů, řezníků či živností pracujících v oblasti dopravy. Byla zavedena také jiná opatření, například osvobození od daní pro vznešená řemesla a akademická povolání, a kromě toho si nechal stát pro svou vlastní potřebu vyrábět oděvy a zbraně v manufakturách, jež sám spravoval. Když se na tuto situaci podíváme jako na celek, tak právě omezení svobodné volby povolání a fixování syna na živnost vykonávanou jeho otcem spolu se všemi zákonnými represáliemi, které ohrožovaly jakýkoli pokus vymanit se zpod tohoto nátlaku, představovaly nejnápadnější rys pozdněantického hospodářského dirigismu. Bezpochyby zůstal zachován ještě nějaký volný prostor, v jehož rámci se mohly výroba a obchod rozvíjet v souladu se zájmy zúčastněných soukromých osob. Jaká omezení však principem zákonem zaručené soukromé autonomie utrpěl, je v neposlední řadě patrné na tom, že občanská jurisprudenc, která se zakládala právě na tomto principu a až do začátku velké krize byla v největším rozkvětu, se najednou zhroutila a navždy zanikla.

Propast mezi chudými a bohatými byla v pozdní antice všude extrémně velká. Nejvýrazněji se tento stav projevoval v nejdůležitějších odvětvích římské ekonomiky, v zemědělství. I tehdy sice ještě existovali malí svobodní rolníci, avšak převládající právní formou se stal velkostatek. Ten byl v rukou císaře, senátorské říšské šlechty a majetných kuriálů. Šlechta, již vlastnictví statků umožňovalo její nákladný životní styl, avšak svůj volný čas využívala také k plodným literárním, historiografickým a filozofickým studiím, neměla žádnou prokazatelnou souvislost s aristokracií dob republiky a raného císařství, která se zároveň honosila zvuknými tradičními jmény. Podle všeho se vytvořila v rámci nepokojů ve 3. století – pravděpodobně si dokázala osvojit někdejší státní velkostatky. Pozdněantická latifundia se svými rozsáhlými monokulturami byla spravována částečně správci či prokurátory, částečně nájemci. Zdaleka nejrozšířenější a nejdůležitější nájemní formou byl kolonát (z lat. *colonus*, „osadník, rolník“). Kolóni stáli v dědičném nevyověditelném právním vztahu k vlastníkům půdy. Jejich svoboda byla postupem času omezována, v některé oblasti dříve, v některé později. Připoutání rolníků k hroudě, podporované císařskou legislativou, mělo zajistit především pravidelný přísun odváděných

poplatků. Nájemci, žijící v postavení podobném středověkému nevolnictví, se snažili od daňového tlaku oprostít útekem či nástupem do vojenské služby – vláda se naproti tomu snažila tyto únikové cesty uzavřít. Kolóni alespoň nemohli být svými pány vyhnáni, dokonce v nich měli jakousi ochranu proti tlaku státních úředníků. Tento aspekt dokonce podnítil řadu svobodných rolníků, aby se z vlastního popudu uchýlili pod ochranu (lat. *patrocinium*) šlechtických velkostatkářů, čímž se buď zavázali k pravidelným odvodům svému patronovi, nebo na něj převedli svou půdu. Proměna vlastnických vztahů, proces zasahující do sociální restrukturalizace, výrazně přispěl k tomu, že k pozemkovému vlastnictví přibyly veřejné pravomoci a úkoly, že se pozemkové vlastnictví vlastně změnilo v moc nad půdou – pozemkoví magnáti si totiž vybírali daně, vykonávali soudní pravomoc a pořizovali si vojenské oddíly na ochranu proti lupičům a vetřelcům. Snad v žádné jiné oblasti nevyústily modely vzniklé v pozdní antice do středověkých poměrů plynuleji.

Císař, obklopen božským nimbem a vázán striktními rituály, úřednický aparát, příliš složitý, těžkopádný, a především zkorumpovaný, vojáci, hamižní, horkotěžko drženi na uzdě a často málo vojensky zdatní, poddaní ve městech a na venkově, kteří museli vyrábět a platit obživu pro všechny, a konečně aristokracie, která čím déle žila ve svých vilách na venkově, tím více se zbavovala povinností tížících městské oblasti – tento pramálo sympatický výtvar je obvykle moderní historickou vědou právem charakterizován jako „*Zwangsstaat*“ („utlačovatelský stát“). Kritika, jež se proti tomuto pojetí před nedávnem zvedla, nebyla zjevně dostatečně fundovaná – na druhou stranu se nedá popřít, že systém vytvořený Diokleciánem a Konstantinem výrazně zlepšil všeobecné poměry, které se vyvinuly během velké krize, a přinesl s sebou (přínejmenším zpočátku, což platí pro valnou část 4. století) značný hospodářský rozmach. S tímto systémem se navrátily dostatečný pořádek, jistá míra právní jistoty, vypočitatelnosti státního počínání a vůbec vnitřního míru; oproti tomu se mohou vysoká daňová zátěž a ztráta osobní svobody, tedy omezení, jimž byli podrobena kuriálové, živnostníci a rolníci, jevit jako malé zlo. Především ve 4. století vcelku ještě panoval určitý blahobyt. Avšak v 5. století, když úpadek měst a pustnutí venkova nebezpečně nabraly na intenzitě (nejdříve k tomu došlo v obzvláště ohrožených pohraničních oblastech a odtud se tyto problémy šířily čím dál hlouběji do nitra říše), měla rozkládající se římská státnost očividně stále ještě

převahu nad okolními předstátními řády. Jinak by bylo těžko pochopitelné, že římské území tak silně přitahovalo stále nové davy cizinců.

Germánské říše na římském území

Po relativně stabilním 4. století, jež představovalo hospodářský a kulturní rozkvět pozdní antiky, následovalo 5. a 6. století, období úpadku a rozkladu. Masy Germánů, nejzjevnější a jistě také nejdůležitější příčina tohoto procesu, byly tehdy mnohem nebezpečnější než předtím. Již ve 3. století už do říše nevnikaly menší kmeny, jak to bylo obvyklé za časů císaře Marka Aurelia, ale větší kmenové svazy – Alamani, Frankové a další. Teď, o jedno a půl století později, se ukázalo, že zejména ve vojenské oblasti se Germáni od Římanů hodně naučili: co do výzbroje a bojové taktiky byli stejně dobří jako říšské vojsko (jež koneckonců stále více a více sestávalo z Germánů). V oblasti obléhací techniky to dokonce dotáhli tak daleko, že byli nakonec schopni dobýt i velmi dobře opevněná města. Poté, co překročily hranici říše, byla tato uskupení, sdružená kolem jednoho vojevůdce, významně posílena o všechny, které pozdněantický stát obzvláště tvrdě znevýhodňoval, tedy o otroky, dezertéry a prchající kolóny. Takto obohacené kmenové celky požadovaly půdu i s domácími pracovními silami, protože chtěly zůstat válečnické a odmítaly jakýkoli druh mírové obživy. Z politického hlediska byly i nadále nesvéprávné: i pro ně totiž římská říše reprezentovala státnost v pravém slova smyslu, k níž neexistovala jiná alternativa. Proto se snažily svou přítomnost na římské půdě zlegalizovat již zmiňovaným právním titulem spojenců (*foederati*), kvůli čemuž se více či méně zavázaly k poskytnutí pomoci v případě války. Když se přiblížil konec nadvlády římské říše, Germáni si vůči ní nezachovali pražádnou loajalitu – počínali si zcela otevřeně jako dobyvatelé.

Římský stát se sice ještě dlouho horko těžko udržoval, alespoň na správní úrovni provincií. Také samosprávný systém s jeho daněmi a službami zanikl teprve tehdy, když už nezbylo dostatečné množství říšského obyvatelstva. Nejdříve tedy zmizely pouze nadregionální instance říšské vlády – poté následoval postupný proces vymírání měst a úpadku civilizace. Šlechta, sídlící na svých hospodářsky soběstačných statcích, se držela ještě poměrně dobře, přestože musela vetřelcům odevzdat půdu i s pracovními silami, a pod nadvládou

Germánů reprezentovala *romanitas*, římské vzdělání a kulturu. Zejména galská aristokracie v oněch temných časech přechodu ke středověku zásadním způsobem přispěla k uchování kulturní tradice. Křesťanská církev nakonec také dokázala vzdorovat bouřím té doby – přestože se podílela na všeobecném evropském kulturním úpadku v 7. století, byla pak nejsilnějším základem karolinských reforem.

Na tomto místě je třeba ještě zmínit něco málo o průběhu dění mimo říši. Připomeňme si tři vlny, na něž se dají rozdělit migrační proudy pozdní antiky. První vlna v podstatě připravila půdu pro ty další: poté co si Vizigóti svým vítězstvím u Hadrianopole vymohli vstup na římské území, dosáhli toho, aby byl celému kmeni udělen status spojenců a zároveň si zachovali vlastní správu. Druhá vlna, která nastala jen o několik desetiletí později, s sebou také přinesla, jak se mělo ukázat, nenapravitelné majetkové ztráty, a svými následky dokonce zpečetila osud západní poloviny říše. Stilicho musel své úspěchy v severní Itálii vykoupit značným oslabením rýnské fronty, a tak Vandalové, Suebové a Alani od roku 406 zaplavili Gallii a Burgundi postoupili do oblasti Wormsu. Již o tři roky později se plenící masy dostaly na Pyrenejský poloostrov a v roce 410 došlo k události, jež tehdejšími současníky otrásla jako žádná jiná: Vizigóti pod vedením Alaricha dobyli Řím; o tři dny později pak opět odtáhli s obrovskou kořistí a velkým množstvím zajatců. Zděšení bylo všeobecné a zasáhlo stejně pohany jako křesťany. Toto neštěstí mělo účinek jakéhosi menetekel, podobného pádu Konstantinopole roku 1453. Římská říše se tehdy, na začátku 5. století, musela nadobro vzdát Británie; o osudech, kterým byl ostrov až zhruba do konce 6. století vystaven, se nedochovaly skoro žádné záznamy.

Okolo roku 420 se na území Gallie a Španělska objevily následující sídelní oblasti:

1. sídelní oblast Burgundů na levém břehu Rýna, v oblasti Wormsu;
2. sídelní oblast Vizigótů mezi Loirou a Garonnou, s hlavním městem Toulouse;
3. sídelní oblast Suébů v provincii Gallaecia, na severozápadě Španělska;
4. sídelní oblast Vandalů v jižním Španělsku, v Andalusii, jež byla pojmenována právě podle nich.

O pár desetiletí později, kolem poloviny 5. století, se toto uspořádání opět výrazně změnilo. Burgundi tenkrát sídlili v Savojsku, zatímco Vizigóti se

rozšířili přes celou jižní Gallii a Suebové přes celé západní a jihozápadní Španělsko. Vandalové se konkrétně už v roce 429 pod vedením svého podnikavého krále Geisericha dostali do Afriky, a to na lodích, jež dostali k dispozici od římské vlády. Jejich invaze do obilnice Říma a jejich bezcitné panování, jež trvalo déle než jedno století, patří k obzvláště krušným epizodám období, které už tak bylo na katastrofy více než bohaté. Frankové se nakonec kolem roku 450 zmocnili celé severní Gallie, a to jak Belgie, tak oblasti Mosely a Porýní. V první třetině 6. století se snížil počet těchto germánských mocenských útvarů na celkem dva nebo tři. Frankové svou vládu rozšířili na celou Gallii včetně Burgundska, zatímco vizigótská říše se přemístila do Španělska, kde se však ještě na severozápadě dokázali udržet Suebové. Drsný režim Vandalů byl nakonec zničen Justiniánovým znovudobytím (534–535).

V Theodosiovi I. měla celá říše posledního nadaného vládce, zcela schopného plnit náročné úkoly – po jeho smrti (395) se především západní císařství změnilo v loutku. Skutečnou moc v západní polovině říše měli v rukou vojenští velitelé, v té východní pak dvořané a vysoce postavení civilní úředníci. Muži jako Vandal Stilicho či podunajský Říman Aetius, který v roce 451 na Katalaunských polích zastavil nájezdy Hunů v čele s Attilou, v mnohém předznamovali majordomství Merovejců. Podle rozšířeného názoru zaniklo západořímské stínové císařství sesazením mladičkého Romula Augustula (476); přísně vzato k tomu došlo teprve v momentě, kdy nějakou dobu nato zemřel císař Julius Nepos, jenž byl dosazen východořímskou říší. V Itálii zhruba v polovině století vládl jako velitel armády Sueb Ricimer, poté Odoaker, syn Duryňka a Skirky; Odoaker byl zase vystřídán Ostrogótem Theodorichem, což si vyžádalo několikaletou válku, během níž byla Ravenna dlouho v obležení. Theodorich byl pověřen východořímskou říší, aby vládl Itálii jako císařský místodržitel (lat. *patricius*) – tento titul se podle tradice zavedené Konstantinem uděloval nejvyššímu veliteli. Tato nová forma legalizace germánské nadvlády ukazuje, že se zániku západního císařství nesmí přikládat přílišná váha.

Roku 534 začaly Justiniánovy války o znovudobytí, součást obrovského plánu, jak znovuobnovit říši a církve jak zevnitř, tak navenek v jejich někdejších lesku, jako tomu bylo za Konstantina. Vojevůdce Belisar zlikvidoval nadvládu Vandalů jediným úderem; naproti tomu ostrogótskou říši v Itálii si východní říše znovu podmanila až po těžkých a proměnlivých bojích pod vedením Belisarova

nástupce Narsese. Justinianovy oddíly si nakonec ze Španělska, mocenské oblasti Vizigótů, podmanily pouze jihovýchodní výběžek včetně Córdoby a mořskou úžinu mezi Evropou a Afrikou (dnešní Gibraltar). Rozsáhlý pokus o obnovu, jenž byl zároveň momentem zpomalujícím úplný zánik západořímské říšské nádhery, zůstal nedokončen a krátce nato byl jako anachronismus zlikvidován dalšími událostmi: bezprostředně po smrti císaře (565) se rozhořela třetí migrační vlna směřující na západ a většina Itálie byla postupně ovládnuta Langobardy. Také dobytí Španělska přišlo opět vniveč. Jedině v Africe si dokázala východořímská říše udržet vládu na delší čas, i přesto že byla neustále zatahována do zdrcujících bojů s Berbery. Teprve arabská invaze v letech 697–698 tuto situaci ukončila.

3. Komentář k překladu

3.1 Překladatelská zakázka

Při vyhotovování překladu pro účely této práce jsem měla mít na mysli tzv. fiktivní zadání. V mém případě však zadání nebylo zcela fiktivní, neboť mi s výběrem textu pomáhal Mgr. Martin Bažil, Ph.D. na podnět doc. Mgr. Lucie Pultrové, Ph.D., jež usilovala o výběr takového textu, který bude možné později použít pro studijní potřeby studentů Ústavu řeckých a latinských studií při Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (dále ÚŘLS FF UK).

Můj „ideální“ čtenář je tedy student Ústavu řeckých a latinských studií, jenž se v tématu antiky jako takové již slušně orientuje, neboť i při nástupu do 1. ročníku bakalářského studia je třeba, aby byl vybaven poměrně pokročilými znalostmi o antických dějinách a reáliích. Samozřejmostí je studentova znalost latiny na úrovni, která je naprosto dostačující pro porozumění termínům typu *Imperium Romanum* (nehledě na to, že tento termín bude znát i z hodin historie), jež jsem se proto rozhodla i v překladu zachovat. Stejně tak jsem mohla názvy čtyř praefektur uvést (na radu doc. Marka) v jejich latinské podobě. Zároveň však bylo potřeba zohlednit, které termíny student znát může (respektive má) a které mu již známé být nemusí (např. z důvodu, že se jedná o úzce specializovaný termín či že termín označuje reálii či jev, jež se vymykají studijnímu zaměření bakalářského studia, zabývajícího se především obdobím republiky a raného císařství). Proto jsem např. termín „*Zwangsstaat*“ (V: 32), který historikové a politologové běžně používají v jeho německé podobě a necítí potřebu ho jakkoli překládat, doplnila o vlastní překlad tohoto pojmu („utlačovatelský stát“; P: 22), aby měl student jasnější představu, co daný termín označuje (více k mé práci s termíny v kapitole 3.5.3 Překlad termínů).

Vzhledem k tomu, že je můj čtenář student právě ÚŘLS FF UK a můj odborný konzultant doc. PhDr. Václav Marek, CSc. na témže ústavu působí, rozhodla jsem se respektovat jeho návrh, abych slova „praefekt“ a „praefektura“ zachovala v „polatinštěném“ pravopisu s ligaturou „ae“, neboť předpokládám, že právě v této podobě se student bude s těmito a podobnými termíny setkávat častěji.²

² Jako příklad toho, že se tento pravopis mezi odborníky na antiku stále užívá i v dnešní době, může sloužit např. kniha *Digesta seu Pandectae/Digesta neboli Pandekty* autorského kolektivu

O dalších svých překladatelských strategiích a řešeních podrobněji pojednávám v následujících kapitolách, především v kapitole zaměřené na řešení překladatelských problémů (viz kapitola 3.5 Překladatelské problémy a jejich řešení).

3.2 Profil výchozího textu

Text, jež jsem překládala, „Das spätrömische Reich: Staat, Gesellschaft, Wirtschaft“ je 1. kapitolou z knihy Manfreda Fuhrmanna *Rom in der Spätantike. Porträt einer Epoche* z roku 1994. Manfred Fuhrmann byl německý klasický filolog působící postupně ve Freiburgu, na Universität Kiel a poté i na Universität Konstanz, kde se zaměřoval na latinskou filologii. Věnoval se mnoha oblastem klasické filologie: psal biografie (např. Ciceronovu biografii *Cicero und die römische Republik*), překládal díla antických autorů do němčiny (např. Horatia) a poměrně brzy se také začal věnovat právě tématu pozdní antiky, jež bylo v Německu dlouho přehlíženo.³ Tomuto tématu je věnována i kniha, jejíž překladatelskou analýzu (resp. analýzu její 1. kapitoly) provedu v kapitole následující.

3.3 Překladatelská analýza

Má překladatelská analýza vychází z modelu Christiane Nordové,⁴ v souladu s nímž se zaměřím nejdříve na vnětextové (kapitola 3.3.1) a následně na vnitřetextové faktory (kapitola 3.3.2). Lexikem a syntaxí se budu v zájmu lepší přehlednosti zabývat samostatně v kapitole 3.3.2.1 Lexikální a syntaktický rozbor výchozího textu, neboť tento aspekt analýzy je velmi obsažný.

3.3.1 Vnětextové faktory

Autorem a zároveň **vysílatelem** textu je Manfred Fuhrmann, německý klasický filolog, jenž působil na několika německých univerzitách (více o autorovi viz kapitola 3.2) a mezi jehož badatelské zájmy patřila i pozdní antika. Z jeho dalších zájmů zmiňme rétoriku, které se věnoval v publikaci *Die antike Rhetorik* (1.

pod vedením editora Michala Skřejpka na téma justiniánských digest z roku 2015, viz např. str. 199.

³ „Manfred Fuhrmann,“ *Wikipedia. Die freie Enzyklopädie*, datum poslední revize 21. 10. 2018, 15:24 https://de.wikipedia.org/wiki/Manfred_Fuhrmann 16. 7. 2019.

⁴ Christiane Nord, *Text Analysis in Translation: Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis* (New York: Rodopi, 2005) 35–140.

vydání z roku 1984), poetiku (*Einführung in die antike Dichtungstheorie* z roku 1973) či biografie slavných Římanů (*Cicero und die römische Republik* z roku 1989 či *Seneca und Kaiser Nero* z roku 1997). Jediný překlad do češtiny, jež se mi podařilo dohledat, je překlad právě posledního zmiňovaného díla, tedy *Seneca a císař Nero* od Milana Váni z roku 2002, který vyšel v nakladatelství H&H. Kniha, již jsem si pro překlad zvolila já, podle dostupných informací do češtiny ještě oficiálně přeložena nebyla. Je tedy otázka, jak dobře bude „ideální“ čtenář (tedy student) s jeho dílem obeznámen – nic to však nemění na tom, že v klasicko-filologických kruzích rozhodně není neznámou osobností, jak mi dosvědčil můj odborný konzultant doc. Marek, který jeho díla četl v originále.

Autorovým **záměrem** je podat co nejúplnější obraz pozdněantické římské říše. V kapitole, již jsem překládala, se zaměřuje na vznik samotného pojmu „pozdní antika“, na proměnu římského státu, stav a složení společnosti, podobu, respektive proměnu hospodářství, přičemž nezapomíná pojednat i o širším kontextu celé epochy, tedy o tažení barbarských kmenů Evropou (stěhování národů), a v neposlední řadě se také vyjadřuje k zániku západní poloviny římské říše. S autorovým záměrem přímo souvisí **motiv** vzniku textu, tedy napsat dílo pojednávající o pozdní antice, které však podá komplexní obraz zahrnující jak křesťanskou, tak pohanskou literaturu, vzdělanost a dějiny duchovního vývoje, neboť dle autorova názoru je nedostatek děl s takovýmto zaměřením, a Fuhrmann si tak klade za cíl tuto situaci změnit.⁵

Adresátem textu je člověk s hlubším zájmem o pozdní antiku, tedy klasický filolog, historik či osoba zabývající se dějinami duchovního vývoje (případně student těchto oborů). Vzhledem k tomu, že je text psán akademickým stylem, obsahujícím dlouhá a složitá souvětí, a že je zároveň bohatý na různé odborné termíny, dovoluji si tvrdit, že naprostý laik by se v něm těžko orientoval. Čtenář tedy musí mít jistou erudici, o níž se při čtení Fuhrmannovy práce může opřít, aby ji mohl plně pochopit.

Čas vzniku díla je rok 1994 (já pracuji s vydáním z roku 1996, které sice vyšlo v jiném nakladatelství, avšak obsahově je zcela totožné). Čtenáře originálu a překladu tedy dělí 25 let. Vzhledem k tomu, že autor pracuje s informacemi, jež se během oněch 25 let výrazně nezměnily (Fuhrmann maximálně občas přidává

⁵ Viz Fuhrmannova předmluva k danému dílu in Manfred Fuhrmann, *Rom in der Spätantike* (Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, 1996) 9.

vlastní hodnocení nějakých dějů), nebyla obsahová revize textu nutná. Na radu doc. Marka jsem se dopustila pouze jednoho termínového upřesnění, jež však s faktorem času nesouvisí, pouze s přesností (jde o překlad termínu *Aristokratie*, V: 28, k němuž se podrobně vyjadřuji v kapitole 3.6.2 Posuny individuální). Na textu je patrné, že byl napsán před reformou německého pravopisu, což sice může mít vliv na německého čtenáře, nikoli však na čtenáře českého překladu (více k tomuto problému v kapitole 3.3.3 Lexikální a syntaktický rozbor výchozího textu).

Místem vzniku textu je Německo, respektive kontext německé klasické filologie. Vzhledem k tomu, že právě Němci jsou svými výzkumy jedněmi z vedoucích (a také nejpřínosnějších) osobností v této oblasti (zmiňme například velice uznávané dílo Theodora Mommsena *Römische Geschichte*, za nějž dokonce získal Nobelovu cenu, Ludwiga Traubeho, zakladatele latinské medievistiky, či *Paulys Realencyclopädie der classischen [sic] Altertumswissenschaft*, vycházející od roku 1893 do roku 1978), patří mnoho německých děl ke kanonické literatuře tohoto oboru. Manfred Fuhrmann jako badatel rozhodně není bezvýznamný, takže jeho dílo je jistě známo i mnoha českým odborníkům (doc. Marek při naší konzultaci uvedl, že Fuhrmanna zná a jeho díla v němčině četl). Čeští čtenáři si knihu *Rom in der Spätantike* mohou v originále vypůjčit v Národní knihovně České republiky. Mj. právě kvůli významu německých publikací v klasické filologii (a nedostatku, či dokonce úplné absenci jejich překladů do češtiny) by měl klasický filolog vedle latiny a starořečtiny ideálně ovládat i němčinu (jak je studentům ÚŘLS FF UK často kladeno na srdce). Fakt, že originál vznikl v Německu, by tedy neměl překlad žádným zásadním způsobem ovlivnit. Jak již bylo několikrát uvedeno, **médiem** je tištěná kniha, jež vyšla v několika vydáních.

Dominantní **funkce** textu, bráno dle klasifikace Romana Jakobsona⁶, je funkce referenční, neboť autor čtenáře především informuje. Velmi okrajově můžeme na několika místech nalézt funkci expresivní, např. když Fuhrmann hodnotí Diokleciánův režim (V: 32–33) nebo když zdůrazňuje, že se zániku západního císařství nesmí přikládat přílišná váha (V: 37). Tato funkce se zde však objevuje minimálně, což je dáno tím, že se jedná o ryze odborný text pracující

⁶ Roman Jakobson a Miroslav Červenka, *Poetická funkce* (Jinočany: H&H, 1995) 74–105.

s fakty. Přítomnost jiných funkcí (tedy funkce poetické, konativní, fatické či metajazykové) jsem ve výchozím textu nezaznamenala.

3.3.2 Vnitrotextové faktory

Na té nejobecnější rovině je **tématem** výchozího textu římská říše za dob pozdní antiky. Komunikát je rozčleněn celkem na 5 podkapitol, z nichž se každá zabývá jiným podtématem: „Pojem ‚pozdní antika‘“ se zaměřuje na samotný vznik názvu „pozdní antika“ a jak došlo k tomu, že se tato fáze vůbec začala z původní klasifikace vyčleňovat; „Proměna Středomoří“ shrnuje vývoj, kterým středomořská oblast prošla během několika století včetně tří barbarských migračních vln; „Krise říše ve 3. století“ komplexně popisuje situaci, jež v římské říši nastala za (jak již název napovídá) krize ve 3. století a na ni pak chronologicky navazuje podkapitola „Pozdněantický stát 4. století“, která líčí různé typy proměn, k nimž v té době došlo. Poslední podkapitola nazvaná „Germánské říše na římském území“ podrobněji rozebírá průběh rozpadu západořímské říše a její ovládnutí Germány.

Jak již bylo řečeno v kapitole 3.1, text je odborného rázu a rozhodně není určen pro úplného laika. Předpokládá se alespoň základní přehled o průběhu římských dějin a znalost antických reálií, neboť autor často srovnává situaci v pozdní antice se situací za dob republiky a císařství, a ač třeba své srovnání blíže specifikuje (např. jeho srovnání podoby provincie za republiky a raného císařství s podobou provincie za Diokleciána), je pořád důležité, aby si čtenář tyto informace zapojil do určitého kontextu (tedy aby věděl, že se *Imperium Romanum* dělilo na provincie, kdo byl císař Augustus, jak se rané císařství lišilo od republiky atp.). Autor též pracuje s latinskými výrazy jako *Imperium Romanum* a názvy římských funkcí. Píše stylem určeným odborníkům, rozhodně se nejedná o popularizační literaturu (více k tomuto tématu v kapitole 3.3.3 Lexikální a syntaktický rozbor výchozího textu). Všechny tyto faktory tedy ukazují, že se čtenář musí orientovat v historii a reáliích antického Říma a zároveň nemít problém s četbou odborného textu. Tolik k **presupozicím**.

Jak již bylo zmíněno výše, překládaný text je z hlediska své **výstavby** rozdělen do 5 podkapitol, jež detailněji rozvádějí základní téma, které je i tématem celé knihy (jak její název *Rom in der Spätantike* naznačuje). Komunikát přeložený pro tuto práci tvoří 1. kapitolu z celkem 15 kapitol, z nichž

se kniha skládá, a klade si za cíl popsat situaci, v jaké situaci se říše v tomto období nacházela se zaměřením na stav společnosti, státu a hospodářství. Další kapitoly se pak zabývají například filosofií té doby, literaturou atp.

Z hlediska užívání **suprasegmentálních prvků** stojí rozhodně za zmínku tučně napsaný název celé kapitoly, užívání kurzívy pro názvy podkapitol stejně tak jako pro latinské názvy/termíny, nikoli však pro názvy knih – ty stojí v uvozovkách. Jaké prvky jsem se rozhodla ve svém překladu zachovat a jaké naopak přizpůsobit českým konvencím, komentuji v kapitole 3.5.1 Stylové a žánrové konvence.

Nonverbální prvky se v textu vůbec nevyskytují: výchozí text není doprovázen fotografiemi, grafy ani ničím podobným.

3.3.2.1 Lexikální a syntaktický rozbor výchozího textu

Jak již bylo několikrát uvedeno, jedná se o odborný text s převážně referenční funkcí, čemuž také odpovídají autorova volba lexika a styl.

Pro **lexikum** jsou typické odborné termíny, např. „*potamische Kulturen*“ (V: 19), dále latinská (příp. řecká) vlastní jména, buď v poněmčené podobě, pokud existuje (např. „*Aurelian*“, V: 23; „*Heraklius*“, V: 15), či v takové, jež se od té původní nijak neliší, např. „*Caracalla*“ (V: 23) či „*Eusebios von Caesarea*“ (z toho „*Eusebios*“ zachovává řeckou podobu jména, „*Caesarea*“ zase tu latinskou – jen předložka „*von*“ je samozřejmě německá, V: 27). Autor také často uvádí latinské názvy různých funkcí, s nimiž je zacházeno dvojím způsobem: buď je německy popsána funkce, již daný titul přísluší, např. „[...] *der quaestor sacri palatii, der Justizminister, fertigte die kaiserlichen Erlasse aus* [...]“ (V: 26–27), anebo za danou funkci následuje její přímý překlad do němčiny, jako v tomto případě: „*rerum privatarum (,des kaiserlichen Vermögens‘)*“ (V: 27). Kde k dané funkci existuje německá varianta názvu, tam jí autor dává přednost, např. „*Prätorianerpräfekten*“ (V: 26). I zeměpisné názvy se vyskytují ve dvojí podobě: kde je možné použít domácí název, je užita německá varianta, např. „*die Ägäis*“, „*Kleinasien*“ (obě V: 23) apod., avšak někdy neexistuje k latinskému názvu alternativa, a proto autorovi nezbývá, než takový název zachovat, např. „*Sirmium*“ (V: 27). Komunikát také obsahuje vlastní jména badatelů, s jejichž myšlenkami Fuhrmann pracuje, např. Henri Pirenne (V: 15), Alois Riegl (V: 13).

Čas vzniku textu (rok vydání 1994) se odráží i v aspektu gramatiky, neboť vznikl ještě před reformami německého pravopisu, jež proběhly v letech 1996, 2004 a 2006.⁷ Z toho důvodu autor užívá *ß* i na místech, na nichž by moderní čtenář očekával po reformě dvě *s*, ve slovech jako např. *daß* (např. V: 13), *Prozeß* (V: 19) ad.

Fuhrmannův styl je specifický i tím, že někdy volí výrazy ze spíše okrajových oblastí lexika. Za zmínku stojí autorem často užívané adverbium *indes*, které používá v jeho řidší⁸ podobě, stejně jako se v textu objeví málo užívané spojení *in corpore* pocházející z latiny, jež ovšem není v komunikátu úmyslně napsáno kurzívou, neboť se může použít i v němčině v odborném stylu ve významu „dohromady, jako celek“.⁹ Také se v textu jednou vyskytne již zastaralá předložka *gen* označující směr („*gen Westen*“ V: 37), která by se dala opsat i modernějšími výrazy jako *nach* či *in Richtung*.¹⁰ Volbu takových výrazů by jistě šlo odůvodnit autorovým vkusem či idiolektem (přece jen se narodil roku 1925), nicméně roli by mohl hrát i fakt, že Fuhrmann sám je též překladatel antických textů do němčiny. Jak uvádí Jiří Levý v *Umění překlada*,

[n]a rozdíl od původního autora, který se stále jazykově vyvíjí a je jedním z těch, kteří pracují na rozvíjení národního jazyka, zůstává překladatel velmi často v zajetí těch slohových prostředků, které byly běžné v době jeho mládí, a po řadu desetiletí pak pracuje neměnným jazykem.¹¹

Jeho překlady jsou pak bohaté na prvky, jež překladatelův současník mladší generace již vůbec aktivně užívat nemusí – „[p]roto překlad obvykle rychleji jazykově zastarává než dílo původní“.¹² Když si uvědomíme, že Fuhrmann se narodil roku 1925 a knihu *Rom in der Spätantike* tvořil v 90. letech, lze očekávat, že jeho aktivní slovní zásoba, z níž při tvorbě vlastního textu vycházel, bude rozšířena právě i o výrazy ze starších a v době vzniku výchozího textu již tolik neužívaných vrstev jeho mateřského jazyka.

⁷ „Deutsche Sprache,“ *Wikipedia. Die freie Enzyklopädie*, datum poslední revize 18. 7. 2019, 9:51 https://de.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Sprache 19. 7. 2019.

⁸ „indessen, *seltener indes*,“ *Duden*, Bibliographisches Institut GmbH, 2019 https://www.duden.de/rechtschreibung/indessen_zwischenzeitlich_jedoch 19. 7. 2019.

⁹ „in corpore,“ *Duden*, Bibliographisches Institut GmbH, 2019 https://www.duden.de/rechtschreibung/in_corpore 19. 7. 2019.

¹⁰ „gen,“ *Duden*, Bibliographisches Institut GmbH, 2019 <https://www.duden.de/rechtschreibung/gen> 19. 7. 2019.

¹¹ Jiří Levý, *Umění překlada* (Praha: Miroslav Pošta – Apostrof, 2012) 73.

¹² *ibid.*

Autorův akademický styl respektuje veškeré typické stylové konvence. V textu se často objevuje složitější **syntax**, projevující se delšími a komplexními souvětími. Jako ukázkou volím následující souvětí:

Man sollte indes den überleitenden Charakter der Spätantike nicht allzu sehr betonen; das Zeitalter hat auch viel Grundlegendes hervorgebracht, das den Einschnitt des 7. Jahrhunderts überdauerte, und vor allem: die antike Hochkultur blieb in ihm bewahrt, wenn auch zu großen Teilen nur latent, in Büchern, die erst von den Humanisten wieder benutzt und in die Praxis umgesetzt wurden. (V: 18)

Naši pozornost si zaslouží konec první hlavní věty na 2. řádku, již od té další dělí středník. Toto interpunkční znaménko používá autor pro členění vět velice často (a tak většinou vznikají ona výše zmíněná delší souvětí). Internetová příručka Duden uvádí dva hlavní důvody pro použití středníku – tím prvním je souvislost mezi jednotlivými větami, která není dostatečně úzká na to, aby se mezi ně mohla vložit čárka, ale zároveň není dostatečně slabá na to, aby autor cítil potřebu věty koncipovat jako dva samostatné celky oddělené tečkou. Druhým důvodem pro použití středníku bývá přítomnost spojky či adverbia ve větě, jež po středníku následuje,¹³ jak demonstruje následující ukáзка, kde použití středníku velmi pravděpodobně podnítila přítomnost příslovce „*indes*“:

*Der Prozeß der Auflösung und Zerstörung hatte die größere Gewalt; er wurde **indes** schließlich aufgefangen und in eine Richtung gelenkt, welche die Stabilisierung der drei Kulturkreise ermöglichte. (V: 19)*

V následující ukázce si můžeme všimnout, že autor v tomto souvětí použil další interpunkční znaménko typické pro překládaný komunikát, dvojtečku:

[...] nunmehr wurde auch die Kultur des Mittelmeerraums, die ihrerseits aus indokeltischen Wanderungen während des 2. vorchristlichen Jahrtausends hervorgegangen war, von diesem Schicksal ereilt:

¹³ „Mit einem Semikolon können auch Hauptsätze voneinander abgegrenzt werden, die inhaltlich eng miteinander verbunden sind, dennoch aber deutlicher als durch ein Komma getrennt werden sollen. Es spielt dabei keine Rolle, ob die Sätze das gleiche Subjekt haben oder nicht [...]. Eine starke Tendenz zum Semikolon besteht auch dann, wenn Sätze mit Konjunktionen oder Adverbien wie *denn, doch, deshalb* etc. angeschlossen werden [...].“ „Das Semikolon,“ *Duden*, Bibliographisches Institut GmbH, 2019 <https://www.duden.de/sprachwissen/sprachratgeber/Das-Semikolon> 19. 7. 2019.

kriegerische, volkreiche Scharen fielen in immer neuen Wellen über eine des Kämpfens entwöhnte Zivilisation her, die bessere Lebensbedingungen versprach. (V: 19)

Dvojtečka může mít několik funkcí: vyvození důsledku, následku či závěru z dříve řečeného (jako v tomto případě),¹⁴ signalizace výčtu, vysvětlení, názvu či dat,¹⁵ nebo uvození přímé řeči či citace.¹⁶ U Fuhrmanna ji nalezneme ve všech třech situacích, nejhojněji jsou zastoupené první dvě. Autor někdy užívá dvojtečku jako alternativu za důsledkovou spojku, jako je tomu v následujícím souvětí:

Diese Dreiteilung geht auf die italienischen Humanisten zurück, auf die Bestimmung, die sie ihrem eigenen Standort gaben: sie glaubten und lehrten, daß das von ihnen so genannte Mittelalter eine Zeit des Verfalls gewesen sei [...]. (V: 13)

Dalším typickým prvkem pro členění vět jsou pomlčky ohraničující vsuvku či přístavek.¹⁷

Angesichts dieser Gegebenheiten ist es möglicherweise angemessener, die Spätantike als Fundament des Mittelalters zu betrachten denn als – was sie zweifellos in nicht geringem Umfange ebenfalls gewesen ist – Fortsetzung der Antike. (V: 17)

Pro podobná upřesnění používá autor občas i jinou metodu, v rámci níž dané slovo zopakuje a více rozvede, např.: „[...] sondern [legt] auch eine bestimmte zeitliche Begrenzung nahe, eine Begrenzung, die sich allerdings für die westliche, lateinisch sprechende Reichshälfte [...]“ (V: 17) Případně obě metody použije zároveň, jako v následujícím případě:

¹⁴ „Der Doppelpunkt steht vor Sätzen, die das vorher Gesagte zusammenfassen oder eine Schlussfolgerung daraus ziehen <§ 81 (3)>“ „Doppelpunkt,“ *Duden*, Bibliographisches Institut GmbH, 2019 <https://www.duden.de/sprachwissen/rechtschreibregeln/doppelpunkt#D34> 19. 7. 2019.

¹⁵ „Der Doppelpunkt steht vor angekündigten Aufzählungen, Angaben, Erläuterungen, Titeln usw. <§ 81 (2)>.“ *ibid.*

¹⁶ „Der Doppelpunkt steht vor angekündigten wörtlich wiedergegebenen Äußerungen, Gedanken oder Textstellen <§ 81 (1)>.“ *ibid.*

¹⁷ „Mit Gedankenstrichen kann man Zusätze oder Nachträge deutlich vom übrigen Text abgrenzen <§ 84>. (Oft können an den entsprechenden Stellen auch Kommas oder Klammern stehen.)“ „Gedankenstrich,“ *Duden*, Bibliographisches Institut GmbH, 2019 <https://www.duden.de/sprachwissen/rechtschreibregeln/doppelpunkt#D34> 19. 7. 2019.

*Man erkannte, daß die durch die Epochenjahre umschriebenen Ereignisse Symptome eines allmählichen Wandels waren, der sich seinerseits **auf dem Sockel weiterwirkender Tradition – auf dem Sockel**¹⁸ von Kontinuität – vollzog.* (V: 14)

Použití dvou pomlček je dle četnosti užívání autorův nejoblíbenější způsob, jak vsuvku či přístavek označit. Druhou metodou (dle četnosti) je užití čárek a až na posledním místě jsou závorky (ty se v textu objevují zřídka – většinou jsou užívány jen pro uvedení letopočtů).

Fuhrmannův text obsahuje veškeré prvky typické pro německý odborný styl tak, jak je ve své publikaci *Lingvodidaktické problémy výuky odborného vyjadřování v němčině* shrnuje Helena Hasilová,¹⁹ a to pasivní struktury, nepřímou řeč (respektive vyjádření cizího mínění), polovětné participiální vazby, nominální konstrukce, rozvité participiální přívlastky a neosobní výrazy pro vyjádření vlastního názoru. Jen přítomnost gerundiva, podle Hasilové dalšího typického rysu, jsem v komunikátu nezaznamenala. V následujících odstavcích bych tento seznam ráda doložila příklady z výchozího textu.

Pasivní struktury reprezentuje jak průběhový pasiv (konstrukce s *werden*), tak stavový pasiv (konstrukce se *sein*):

*Sie **wurde** von dem österreichischen Kunsthistoriker Alois Riegel **aufgebracht**; [...].* (V: 13)

*Mit dem Geschichtsbild der Humanisten **war** die Frage nach dem Ende der Antike, dem Untergang des römischen Reiches und dessen Ursachen **unmittelbar gegeben**.* (V: 14)

Vyjádření cizího mínění se v textu objevuje ve dvojí podobě: Fuhrmann buď daného člověka přímo cituje (příkladem budiž Lactantiova kritika Diokleciánova režimu, V: 28–29), anebo přítomnost cizího názoru vyjádří užitím Konjunktivu I, jako je tomu v následujícím příkladu:

¹⁸ Ve výchozím textu se v tomto slově vyskytuje tisková chyba: „auf dem **Sokkel** von Kontinuität“ – pro lepší demonstraci jsem ve výše uvedeném příkladu chybu opravila.

¹⁹ Helena Hasilová, *Lingvodidaktické problémy výuky odborného vyjadřování v němčině* (Praha: Nakladatelství Karolinum, 2011) 107.

[...] sie glaubten und lehrten, daß das von ihnen so genannte Mittelalter eine Zeit des Verfalls **gewesen sei** und daß es **gelte**, über dieses etwa tausendjährige Intervall der Barbarei hinweg an die Antike, an die griechische Kultur nicht weniger als an die römische, anzuknüpfen und so eine neue Epoche herbeizuführen, die an die Antike **heranreiche** oder sie, wenn möglich, **übertreffe**. (V: 13)

Jako demonstrace souvětí obsahujícího polovětnou participiální vazbu může sloužit následující příklad:

*Diesem unbefriedigenden Zustand suchte, **wie erwähnt**, schon Riegl dadurch abzuhelpfen, daß er das von der Antike zum Mittelalter überleitende Zeitalter des näheren bestimmte und ihm den Namen Spätantike gab.* (V: 15)

Nominální konstrukce jako další typický rys akademického stylu se v komunikátu objevuje na mnoha místech, i v tomto souvětí:

*Mit **der Annahme** eines allmählichen, Jahrhunderte währenden **Übergangs** und der Verschiebung der Epochengrenze ging die Einsicht **Hand in Hand**, daß die **herkömmliche Dreiteilung der europäischen Geschichte einer Korrektur oder jedenfalls einer Ergänzung** bedürfe.* (V:15)

Na první větě tohoto souvětí je stejně tak možné demonstrovat přítomnost rozvířeného participiálního přívlastku:

*Mit der Annahme **eines allmählichen, Jahrhunderte währenden Übergangs** und der Verschiebung der Epochengrenze ging die Einsicht **Hand in Hand**, daß [...].* (V: 15)

Jako poslední rys typický pro akademický styl (kromě v textu nepřítomného gerundiva) lze v následujícím souvětí nalézt neosobní konstrukci s „man“ (tzv. všeobecný podmět) pro vyjádření autorova názoru, že „se zániku západního císařství nesmí přikládat přílišná váha“ (P: 25):

Diese neue Form der Legalisierung der Germanenherrschaft zeigt, daß man dem Erlöschen des westlichen Kaisertums nicht allzu viel Gewicht beimessen darf. (V: 37)

Fuhrmannův text se tedy nijak nevymyká očekáváním a obsahuje víceméně vše, co čtenář u textu tohoto druhu předpokládá, a naplňuje tak svou referenční funkci.

3.4 Překladatelská metoda

Při vyhotovování překladu jsem se opírala především o dvojí normu překladu, jak ji formuluje Jiří Levý, když rozlišuje „normu reprodukční (tj. požadavek věrnosti, výstižnosti) a normu ‚uměleckosti‘ (požadavek krásy)“.²⁰ Kladla jsem tedy důraz na přesný převod terminologie a myšlenek, ovšem takovou formou, jež českému čtenáři nebude znít jako „překladatelština“, ale bude (v ideálním případě) budít dojem, jako by dílo bylo výtvořem českého autora.²¹ Bylo třeba respektovat asymetrii německého a českého jazykového systému, např. při překladu rozvitých participiálních přívlastků, typických pro německý odborný styl. Ač jsou znaky, které český odborný styl s tím německým sdílí (přesnost vyjadřování a s ní související výrazová hutnost, složitá syntaktická stavba, slovesně jmenné vyjadřování či hromadění rozvíjejících větných členů),²² je třeba mít na paměti limity toho kterého systému. Přestože lze v českém odborném textu očekávat větší koncentraci pasivních konstrukcí než v jiných funkčních stylech, nesmíme zapomínat, že pro němčinu je pasivum mnohem přirozenější výrazovou formou než pro češtinu. Z toho důvodu jsem v některých případech považovala za vhodné přeložit pasivní německou konstrukci do češtiny aktivně, neboť se toto řešení zdálo v dané situaci pro češtinu přirozenější. Jako příklad může sloužit věta „[Die Epochenbezeichnung „Spätantike“] wurde von dem österreichischen Kunsthistoriker Alois Riegl aufgebracht [...]“ (V: 13), kterou jsem přeložila jako: „[Toto označení z]avedl rakouský kunsthistorik Alois Riegl [...]“ (P: 7). Stejná situace nastala i při překladu jmenných konstrukcí. Ač je pro český odborný styl jmenné vyjadřování typickým poznávacím znakem, přesto jeho míra výskytu bude v němčině vždy mnohem vyšší, neboť pro němčinu je jmenné vyjadřování obecně

²⁰ Levý 82.

²¹ „Dobrý překlad by neměl být vnímán jako překlad, nýbrž jako původní dílo vytvořené v daném jazyce.“ Dagmar Knittlová a kol., *Překlad a překládání* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010) 14.

²² Milan Jelínek, „Odborný styl,“ *Slovo a slovesnost, ročník 16 (1955), číslo 1: 25–37.*

mnohem přirozenější než pro češtinu, která se raději vyjadřuje slovesně. Při překládání jsem tedy mohla zachovat více jmenných konstrukcí, než bych si mohla dovolit v rámci jiného funkčního stylu; přesto však bylo třeba respektovat frekvenční asymetrii němčiny a češtiny, a proto bylo z mého pohledu vhodnější převést některé případy slovesně. Jedná se například o větu: „[...] *nicht nur die von seinen Urhebern, den Humanisten, selbst herbeigeführten, sondern auch andere, außerhalb von deren Wirken liegende.*“ (V: 14), již jsem přeložila jako: „Nejen těch mezníků, jež zapříčinili sami jejich tvůrci – humanisté, **ale také těch, které se nacházely mimo jejich působení.**“ (P: 7)

Také z hlediska stavby vět nebylo vždy možné zachovávat původní členění, neboť jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, pro autorův styl je typické hojné užívání středníků, dvojtečky a vsuvek pomocí dvou pomlček. Při překladu jsem se setkala s mnoha případy, v nichž by striktní zachování původní struktury nepůsobilo v češtině přirozeně a narušovalo by přirozený tok textu – v takových situacích jsem se rozhodla přiklonit spíše k normě estetické a v souladu s vlastním jazykovým citem jsem danou strukturu přizpůsobila češtině, neboť „[c]ílem překladatele je vytvořit v cílovém jazyce takový text, který má totožný význam jako text výchozí, ale formální zpracování je *přirozené* pro cílový jazyk. Prvořadým cílem je zachovat identitu významu, nikoliv identitu formy [...]“.²³

Posledním komplexním problémem, s nímž jsem se musela jako překladatelka vypořádat, byla otázka terminologie a vlastních jmen, na něž je komunikát velmi bohatý. Zde jsem se opírala nejen o odbornou záštitu doc. PhDr. Václava Marka, CSc., s nímž jsem veškerou terminologii konzultovala a řídila se jeho fundovaným názorem, ale také o paralelní texty českých historiků píšících o stejném období v cílovém jazyce, konkrétně o publikaci prof. PhDr. Josefa Češky, DrSc. *Zánik antického světa* a knihu JUDr. Vojtěcha Zamarovského *Dějiny psané Římem*. Řešení konkrétních problémů rozebírám v následující kapitole.

²³ Knittlová 17.

3.5 Překladatelské problémy a jejich řešení

Typy překladatelských problémů, s nimiž jsem se musela v rámci překladu vypořádat, jsem vytyčila již v předchozí kapitole: jednalo se o sladění stylových a žánrových konvencí, syntaxe a převod termínů včetně vlastních jmen. V následujících třech podkapitolách nastíním své postupy doplněné o praktické ukázky z výchozího a cílového textu. Terminologicky se budu opírat především o pojetí Dagmar Knittlové, která podle Vinaye a Darbelneta definuje sedm základních překladatelských postupů:

1. **transkripce** (přepis více či méně adaptovaný úzu cílového jazyka),
2. **kalk** (doslovný překlad),
3. **substituce** (nahrazení jednoho jazykového prostředku jiným, ekvivalentním),
4. **transpozice** (nutné gramatické změny v důsledku odlišného jazykového systému),
5. **modulace** (změna hlediska),
6. **ekvivalence** (užití stylistických a strukturních prostředků odlišných od originálu),
7. **adaptace** (substituce situace popsané v originále jinou adekvátní situací).²⁴

3.5.1 Stylové a žánrové konvence

Teoreticky se ke stylovým a žánrovým konvencím v obou jazycích vyjadřuji v kapitolách 3.3.3 Lexikální a syntaktický rozbor výchozího textu a 3.4 Překladatelská metoda. V této kapitole se chci zaměřit na konkrétní řešení ve svém překladu.

V souladu s českými žánrovými konvencemi a zároveň citační normou, pro niž jsem se v této práci rozhodla (tedy MLA Style), jsem delší citace (konkrétně se jedná o citace z *Římských dějin* a z Lactantia) odsadila od kraje a zbavila uvozovek. Názvy knih uvádím kurzívou, nikoli v uvozovkách, jak je tomu v originále. U názvů knih vždy nejdříve uvádím český překlad (pokud je k dispozici) a v závorce originální název. U knihy *Mahomet et Charlemagne* jsem tento postup dodržet nemohla vzhledem k absenci českého překladu – tento

²⁴ Tento seznam byl v původním znění převzat a pro potřeby práce krácen z Knittlové 19.

fakt komentuji v poznámce pod čarou, kam přidávám i vlastní překlad názvu knihy v zájmu čtenářova porozumění pro případ, že by neuměl francouzsky. Rozmezí více letopočtů uvádím v souladu s českou konvencí přes pomlčku, nikoli lomítkem jako v originále. Na všech místech, kde autor označuje nějakou funkci či jev jak německým, tak latinským názvem, jsem se s ohledem na čtenáře rozhodla pro lepší přehlednost uvádět vždy latinský termín v závorce a opatřit jej zkratkou „lat.“.

Některé prvky bylo možné zachovat i v českém překladu, konkrétně se jedná o způsob označování podkapitol kurzívou a název hlavní kapitoly, jenž je uveden větším a tučným fontem. Jediné, co jsem se pro potřeby překladu rozhodla vynechat, je „1“ označující první kapitolu. Vzhledem k tomu, že další kapitoly v rámci svého překladatelského zadání nepřekládám, působilo by toto označení zbytečný zmatek a bylo by v daném kontextu zcela nefunkční.

Slovo „polis“ bylo možné i v češtině neuvádět kurzívou, neboť dle Internetové jazykové příručky toto slovo zdomácnělo i v češtině, a není tudíž třeba ho v rámci textu označovat jako cizí.²⁵ Stejně tak jsem se rozhodla respektovat autorovo pojetí úryvku z Eusebiovy řeči (V: 27), tedy neoznačovat ho uvozovkami a vnímat ho jako parafrázi. Vzhledem k tomu, že nemám k dispozici originální text Eusebiova projevu a nebylo tak možné ověřit, zda Fuhrmann cituje, či ne, rozhodla jsem se respektovat autorovo pojetí a zacházet s tímto úryvkem jako s parafrází.

3.5.2 Syntax

Při vytváření cílového textu jsem se řídila nejen již dříve uvedeným překladatelským principem z Knittlové, že formální zpracování překladu musí být pro cílový jazyk přirozené, ale také požadavky na odborný text jako takový:

Protože obsah bývá pojmově náročný, musí být text jazykově a stylisticky zřetelný, aby komunikační proces byl hladký, bez složitých uzlů, srozumitelný jednoznačně. Tomu napomáhá uspořádání výrazů, členění textu a návaznost vět. Používá se konektorů, odkazovacích a ukazovacích

²⁵ „polis,“ *Internetová jazyková příručka*, Ústav pro jazyk český AV ČR
<http://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=polis> 23. 7. 2019.

výrazů [...]. Ve vědeckém stylu je nutné, aby byly vyjádřeny vztahy mezi větami, zejména okolnostní.²⁶

Tyto dva principy tedy ovlivňovaly má překladatelská rozhodnutí, hlavně z hlediska stavby vět. Jak jsem uvedla v kapitole 3.3.3 Lexikální a syntaktický rozbor výchozího textu, je autorův styl specifický tím, že delší souvětí často spojuje prostřednictvím středníků. Jak angličtina, tak němčina obecně používají středníky častěji než čeština – v mnoha situacích, kde by anglický či německý mluvčí už použil středník, užil by český mluvčí ještě čárku. Z toho důvodu jsem ne vždy zachovávala tyto struktury, ale často jsem je přizpůsobovala českým stylistickým konvencím, hlavně s ohledem na plynulost a srozumitelnost textu. Má řešení se lišila situaci od situace – někdy jsem užila pomlčky, někdy jsem věty zcela rozdělila prostřednictvím tečky a někdy jsem věty naopak spojila, jako v následujícím případě:

An der asiatisch-europäischen Wanderbewegung der Spätantike hatten germanische, mongolische, awarische und slawische Völkerschaften Anteil; ihr Vordringen bis an die Westgrenzen Europas vollzog sich hauptsächlich in drei Wellen. (V: 20)

Na asijsko-evropském migračním proudu pozdní antiky se podílely germánské, mongolské, avarské a slovanské kmeny, **příčemž** jejich pronikání až na západní hranice Evropy se uskutečnilo převážně ve třech vlnách. (P: 12)

Podobně jsem zacházela s dvojtečkami. Když se jednalo o výčet, většinou jsem dvojtečku zachovala, avšak když autor dvojtečkou nahrazoval důsledkovou spojku, přiklonila jsem se v češtině v zájmu plynulosti textu k nahrazení dvojtečky vhodnou důsledkovou spojkou, jako v následujícím případě:

Diese von ihnen zum ersten Male durchgesetzte Rechtsfigur, die Aufnahme von sogenannten Bundesgenossen (foederati) in corpore, hat alsbald Schule gemacht: sie gab das Schema ab, nach dem im 5. Jahrhundert eine Reihe von Germanenstämmen ihr Verhältnis zum römischen Staat regulierte. (V: 21)

²⁶ Knittlová 149.

Jako první tak prosadili právní koncepci přijímání tzv. spojenců (lat. *foederati*) v ucelených kolektivech, a ta se okamžitě prosadila; poskytla **tak** vzor, podle kterého řada germánských kmenů v 5. století řídila své vztahy k říši. (P: 13)

Když se jednalo o dvojtečku, po níž následuje upřesnění, považovala jsem většinou za vhodnější, nahradit toto interpunkční znaménko pomlčkou, jako např. zde:

[...] und schließlich die Aristokratie, die in ihren Villen auf dem Lande lebte und ihren Besitz je länger, desto mehr den auf den städtischen Territorien lastenden Verpflichtungen zu entziehen mußte: dieses wenig sympathische Gebilde pflegt von der modernen Geschichtswissenschaft mit Recht als „Zwangsstaat“ charakterisiert zu werden [...] (V: 32)

[...] a konečně aristokracie, která čím déle žila ve svých vilách na venkově, tím více se zbavovala povinností tížících městské oblasti – tento pramálo sympatický výtvar je obvykle moderní historickou vědou právem charakterizován jako „*Zwangsstaat*“ („utlačovatelský stát“). (P: 22)

Poslední aspekt, jež jsem se rozhodla ve většině případů přizpůsobit, byl autorův zvyk označovat vsuvky dvěma pomlčkami – zde jsem se uchýlila k užití dvou čárek, neboť tento způsob je v češtině častější a působí přirozeněji. Pomlčky jsem zachovala pouze ve výjimečných případech, kdy bylo třeba obsah vsuvky výrazněji vydělit od ostatního textu, jako např. v tomto případě: „*Die drei Kulturkreise – der Islam, das Abendland und Byzanz –, welche den Entwicklungen [...]*“ (V: 18–19), „**Tři kulturní oblasti – islám, západní Evropa a Byzanc** –, jež předem načrtly [...]“ (P: 11).

V zájmu jasnosti a jednoznačnosti jsem občas doplnila nějaký vysvětlující či kohezní prvek, jako např. v následujícím příkladu: „*womit man sich von einem der ältesten Grundsätze der römischen Staatsordnung, der Verbindung dieser beiden Zweige hoheitlicher Gewalt, lossagte.*“ (V: 25) „[...] čímž se tento systém zřekl jedné z nejstarších zásad římského státního uspořádání, **tj.** spojení těchto dvou odvětví svrchované moci.“ (P: 16) Učinila jsem tak nejen s ohledem na čtenáře a jeho lepší pochopení, ale také na kohezi textu, neboť „tj.“ nejenže upřesňuje vztah mezi danými úseky – zároveň působí jako kohezní prvek.

3.5.3 Překlad termínů

Asi nejsložitějším problémem, s nímž jsem se v rámci překladu musela vypořádat, byl přesný převod termínů a vlastních jmen. V tomto procesu jsem se opírala o odbornou konzultaci jak osobní (s doc. Markem), tak o vlastní četbu paralelních textů na stejné téma, o *Zánik antického světa* a *Dějiny psané Římem* (podrobněji své zdroje rozebírám v kapitole 3.4 Překladatelská metoda). Nejdříve se zaměřím na překlad termínů, poté na vlastní jména jak osobní, tak zeměpisná. Při rozboru budu postupovat převážně podle pořadí, v jakém se tyto jevy objevují ve výchozím textu. Vzhledem k velkému množství termínů a jmen, jež komunikát obsahuje, budu komentovat jen takové případy, které nebyly jednoznačné, a tudíž za nimi stojí složitější rozhodovací proces včetně odborné konzultace. Pokud při překladu došlo k nějakému výraznějšímu posunu, je tento termín rozebrán v následující kapitole 3.6 Překladatelské posuny.

První otázka, s níž jsem si musela poradit, se vyskytla hned u názvu celé překládané kapitoly, znějícího „*Das spätrömische Reich*“ (V: 13), a to otázka překladu slova „*spätrömisch*“. Pro němčinu není tvoření a pravopis takovýchto kompozit nejmenším problémem, ale v češtině se mi podařilo nalézt obě verze, tedy jak „*pozdněantická*“, tak „*pozdně antická*“. Samotný název kapitoly jsem se nakonec rozhodla překladatelsky vyřešit trochu jinak, proto jsem také rozbor svého řešení zahrнула do kapitoly týkající se překladatelských posunů (viz kapitola 3.6.2 Posuny individuální), nicméně tím jsem se tohoto problému nezbavila, neboť slovo „*spätrömisch*“ se v textu vyskytne ještě mnohokrát. Na základě konzultace s doc. Markem, jenž doporučil psát tento termín jednoslovně, a následného dalšího ověření v knize *Digesta seu Pandectae / Digestae neboli Pandekty*, jejíž autoři též užívají obrátů typu „*pozdněantický despotický stát*“,²⁷ jsem se rozhodla tento kalk zachovat i stylem pravopisu.

Jedním z nejsložitějších termínů na překlad byl termín „*potamische Kulturen*“ (V: 19). Nakonec jsem se na základě záznamu v *Česko-německém slovníku zvláště grammaticko-fraseologickém* Františka Štěpána Kotta (v

²⁷ Michal Skřejpek (editor), *Digesta seu Pandectae / Digestae neboli Pandekty* (Praha: Nakladatelství Karolinum, 2015) 79. Dostupné přes Google Books, <https://books.google.cz/books?id=dzTWCwAAQBAJ&pg=PA199&dq=praefekt&hl=cs&sa=X&ved=0ahUKEwicwKCPrrmjAhXKepoKHdOXDsMQ6AEIMDAB#v=onepage&q=praefekt&f=false> 22. 7. 2019.

digitalizované podobě nazvaný *Česko-německý slovník Fr. Št. Kotta*,²⁸ jenž je k dispozici na stránkách Ústavu pro jazyk český, rozhodla opět zachovat kalk a přeložit tento termín jako „potamické kultury“ (P: 12), neboť s tímto termínem se lze setkat jak v starších publikacích typu *Věstniku Ústředního ústavu geologického* z roku 1967,²⁹ tak v článkách na Wikipedii, např. v článku o Zamořských objevech, rozlišujícím kultury potamické a thalassické.³⁰ Nicméně na doporučení doc. Marka jsem se rozhodla přikročit ještě k ekvivalenci a do závorky přidat překlad mající pro českého čtenáře větší výpovědní hodnotu – „poříční“ (tento termín navrhl doc. Marek; P: 12), abych si byla jistá, že bude pro mého čtenáře, studenta ÚŘLS, srozumitelný.

Požadavek na co nejefektivnější pochopení ze strany čtenáře hrál roli i při další operaci, již jsem provedla při překladu slova „*Reichszentrale*“ (V: 25). Význam tohoto slova jsem v podstatě rozštěpila na dvě části – v části první jsem se rozhodla pro nivelizaci, když jsem „*Reichszentrale*“ přeložila jako „centrum říše“ (P: 16), abych následně přidala upřesňující informaci (explicitace), co se pod pojmem „*Reichszentrale*“ přesně rozumí (tedy „císařský palác“; P: 16). K tomuto kroku jsem se rozhodla jednak na základě doporučení doc. Marka a jednak s ohledem na čtenáře – studenta, který čte text o období, o němž si chce rozšířit povědomí, protože vycházíme-li z náplně bakalářského studia latiny na ÚŘLS, má student přehled hlavně o obdobích republiky a raného císařství, jež fungovaly poněkud odlišně, proto je dobré mu nové skutečnosti a reálie pozdní antiky blíže specifikovat. Ohled na čtenáře spolu s radou doc. Marka řídil i mé další rozhodnutí, a to dodat k Fuhrmannovu doslovnému překladu latinského *sacrarum largitionum* jako „*kaiserlicher Spenden*“ vnitřní vysvětlivku pro českého čtenáře a upřesnit, že se jednalo o státní pokladnu (viz P: 17).

Při překladu adjektiva „*zivil*“ (v kompozitech jako *Zivil*-; např. V: 25) jsem se na radu doc. Marka rozhodla pro kalk a překládám ho vždy jako „civilní“ (např. „*die zivilen und militärischen Kompetenzen*“, V: 25, překládám jako

²⁸ „Potamický, potamisch,“ *Česko-německý slovník Fr. Št. Kotta*, Ústav pro jazyk český AV ČR <http://kott.ujc.cas.cz/index.php?vstup=&idHeslo=240405&zpusob=error&hledat=&popis=&heslo> 22. 7. 2019.

²⁹ „Zkušenosti z prospekce nerostných surovin v rozvojových zemích,“ *Věstník Ústředního ústavu geologického*, svazek 42 1967: 161. Dostupné přes Google Books, <https://books.google.cz/books?id=TTEcAQAAMAAJ&q=potamick%C3%A9&dq=potamick%C3%A9&hl=cs&sa=X&ved=0ahUKewizrsb5s8jjAhVyxKYKHVjVD24Q6AEITzAI> 22. 7. 2019.

³⁰ „Zamořské objevy,“ *Wikipedie. Otevřená encyklopedie*, datum poslední revize 27. 5. 2019, 16:24 https://cs.wikipedia.org/wiki/Z%C3%A1mořské_objevy 22. 7. 2019.

„civilní a vojenské kompetence“, P: 16). Jediným případem, kdy jsem tuto konvenci porušila, byl překlad slova „*Ziviljurisprudenz*“ (V: 31), které jsem převedla jako „občanskou jurisprudenci“ (P: 21). Oporou pro toto rozhodnutí mi byl Váňův překlad díla Edwarda Gibbona (významného britského historika zabývajícího se římskými dějinami) *O právu římském*.³¹

Německý jednoslovný termín „*Grundsteuerfreiheit*“ (V: 26) nebylo možné přeložit jedním slovem, neboť žádný jednoslovný ekvivalentní termín čeština nemá. Z toho důvodu bylo třeba německé kompozitum zcela rozvolnit a daný termín opsat celou větou (transpozice). Po konzultaci s doc. Markem jsem proto úsek: „*selbst Italien verlor sein Privileg der Grundsteuerfreiheit*“ (V: 26) přeložila následovně: „Itálie dokonce ztratila svou výsadu, která ji osvobozovala od pozemkové daně“ (P: 17).

„*Prätorianerpräfekten*“ (V: 26) bylo s ohledem na historický kontext potřeba přeložit jako „praefekti praetorio“ (P: 17) – i zde jsem se řídila doc. Markem, jenž tento termín přímo doporučil. Vzhledem k českému skloňování slova „praefekt“ neuvádím název této funkce kurzívou.³² To samé se týká i překladu termínu „*Prätorianerpräfektur*“ (V: 26) jako „praefektura praetorio“ (P: 17). Co se týče překladu termínu „*Reichsinspektor*“ (V: 26), tam doc. Marek (opět s ohledem na historickou realitu) doporučil překlad „říšský kontrolor“, což se sice na první pohled může jevit jako ekvivalence, nicméně v jádru tomu tak není. Fuhrmann totiž latinský termín „*agentes in rebus*“ (významově naprosto neutrální) vysvětluje termínem, v němž je v daném kontextu jasně přítomný fakt, že tito lidé s na první pohled „neškodným“ titulem byli vlastně obávaní kontroloři, reprezentující všudypřítomnou státní moc, jež byla kontrolou přímo posedlá. Jak český, tak německý ekvivalent tedy akcentuje (a latinskému termínu přidává) úplně stejný aspekt.

„*Logos Jesus*“ jsem po konzultaci s doc. Markem přeložila jako „slovo Ježíšovo“ (shodli jsme se spolu i na tomto slovním pořádku) – vycházeli jsme

³¹ Edward Gibbon, *O právu římském* (Praha: vlastní náklad, 1880) 7. PDF dostupné na <http://librihostri.catholica.cz/download/GibbEdwOPrRi-r0.pdf> 22. 7. 2019. Překlad je sice staršího data, nicméně i tak jsem se ho rozhodla použít jako referenční zdroj, neboť jsem toho názoru, že v oblasti antických dějin, tedy oblasti, jež již několik století zůstává z hlediska faktů a nových objevů více či méně neměnná, to zrovna v tomto případě není na závalu.

³² Slovo „praefekt“ existuje i v češtině, v současném pravopise většinou psáno jako prefekt – já se pouze na radu doc. Marka rozhodla pro zachování staršího pravopisu tohoto slova (další důvody pro toto rozhodnutí jsou uvedeny v kapitole 3.1 Vymezení cílového textu).

u toho přímo z původního starořeckého významu slova „*logos*“ znamenajícího právě mj. „slovo“.

Slovo „*Fabriken*“ rozhodně nešlo v kontextu pozdní antiky přeložit jako „továrny“ kvůli naprosto zavádějícím konotacím, jež by toto slovo vyvolávalo, nicméně doc. Marek doporučil překlad „manufaktura“, který se v tomto kontextu použít dá, neboť význam tohoto slova mj. akcentuje ruční práci (slovo *manus* znamená latinsky ruka).

„*Pächter*“ by sice teoreticky šlo přeložit jako „pachtýř“ (toto slovo užívá v *Zániku antického světa* prof. Češka), nicméně s ohledem na svého čtenáře jsem se po konzultaci s doc. Markem rozhodla pro překlad „nájemce“, který modernímu čtenáři lépe denotuje, v čem onen pacht vlastně spočíval (jedná se totiž o reálii, již by student nemusel znát). Nehledě na to, že i toto slovo se v daném kontextu používá.

Na doporučení doc. Marka jsem se rozhodla termín „*Zwangsstaat*“ ponechat, neboť dle jeho slov je mezi historiky běžně používaný, aniž by kdokoli cítil potřebu jej překládat. V českém překladu jej uvádím kurzívou, neboť pořád jde o cizí slovo (ač historikům známé). Pro potřeby svého čtenáře jsem rozhodla dodat do závorky vnitřní vysvětlivku s volným překladem („utlačovatelský stát“, P: 22), abych si byla jistá, že student porozumí, co daný termín označuje.

3.5.4 Překlad vlastních jmen

V této kapitole rozebírám pouze jména, jejichž překlad nebyl jednoznačný, ať už proto, že existovalo více variant, z nichž jsem musela volit, nebo kvůli otázkám spojeným s pravopisem.

Jednou ze základních věcí, jež bylo nutné si ujasnit hned na začátku, byl pravopis názvů římská říše, západořímská říše a východořímská říše, které se v textu vyskytují opravdu hojně. Ve všech třech případech připouští Internetová jazyková příručka obě varianty, tedy jak s malým, tak s velkým písmenem.³³ Rozhodla jsem se řídit zdroji, o něž se má práce opírá: prof. Češka v *Zániku*

³³ „římský“, *Internetová jazyková příručka*, Ústav pro jazyk český AV ČR <http://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=%C5%99%C3%ADmsk%C3%BD> 23. 7. 2019. Dále „západořímský“, *Internetová jazyková příručka*, Ústav pro jazyk český AV ČR <http://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=z%C3%A1pado%C5%99%C3%ADmsk%C3%A1> 23. 7. 2019 (doporučuji rozkliknout i SSJČ). A konečně „východořímský“, *Internetová jazyková příručka*, Ústav pro jazyk český AV ČR <http://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=v%C3%BDchodo%C5%99%C3%ADmsk%C3%A1> 23. 7. 2019.

antického světa píše písmeno malé (římská říše),³⁴ stejně tak Vojtěch Zamarovský v *Dějínách psaných Římem*.³⁵ I *Slovník antické kultury*³⁶ se drží tohoto pravopisu, proto jsem se pro něj rozhodla i já, neboť právě s těmito zdroji se student ÚŘLS velmi pravděpodobně setká.

Slovo „*Abendland*“ (V: 18) jsem se vzhledem k velmi řídkému užívání slova Okcident (o němž by ani student nemusel vědět, co přesně znamená) rozhodla přeložit jako „západní Evropa“ (P: 11), abych předešla jakýmkoli nejasnostem.

Vzhledem k mému předpokladu, že se student v tématu pozdní antiky ne zcela spolehlivě orientuje (spíše méně než více, protože jeho hlavní specializace leží jinde), rozhodla jsem se před jméno „*Caracalla*“ (V: 23) v překladu přidat vnitřní vysvětlivku a přeložit jej jako „císař Caracalla“ (P: 14), abych si byla jistá čtenářovým pochopením. Tento římský císař totiž není tak známý jako třeba Konstantin či Dioklecián a vzhledem k vysokému počtu římských císařů hrozí, že o něm student nikdy neslyšel.

Na radu doc. Marka jsem se rozhodla názvy čtyř provincií, které Fuhrmann uvádí v jejich poněmčené podobě („*Gallien, Italien, Illyricum, Orient*“; V: 26), přeložit v jejich původním latinském znění. Student se tak bude lépe orientovat nejen v původních latinských názvech, ale zároveň bude mít k dispozici nejuniverzálnější podobou těchto jmen. Vzhledem k tomuto rozhodnutí jsem pak v zájmu jednotnosti stylu a pravopisu psala Gallie či gallský vždy s dvěma l.³⁷

Protože „*Sirmium*“ (V: 27) je poměrně významné antické město a zároveň už pod tímto názvem neexistuje, rozhodla jsem se v zájmu čtenáře dodat vnitřní vysvětlivku a uvést i dnešní název tohoto města, Sremska Mitrovica (P: 18).

Fuhrmann obyvatele neřímského původu označuje slovem „*Nichtrömer*“ (V: 28). V prvním momentě jeho výskytu v textu jsem tento termín substituovala dvěma slovy, „neřímské obyvatelé“ (P: 18), abych si byla jistá, že student pochopí, kdo přesně Neřímané jsou (tedy obyvatelé bez římského občanství, viz kontext), a při dalších dvou výskytech jsem se při pravopisu tohoto slova řídila Ludvíkem

³⁴ Josef Češka, *Zánik antického světa* (Praha: Vyšehrad spol. s . r. o . , 2000) např. str. 9.

³⁵ Vojtěch Zamarovský, *Dějiny psané Římem* (Praha: Český spisovatel, 1995) např. str. 433.

³⁶ Václav Bahník a kol., *Slovník antické kultury* (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1974) např. str. 5.

³⁷ Internetová jazyková příručka připouští obě pravopisné varianty, jak s jedním, tak s dvěma l. Viz „gallský“, *Internetová jazyková příručka*, Ústav pro jazyk český AV ČR <http://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=gallsk%C3%BD> 23. 7. 2019.

Součkem a jeho publikací *Otazníky nad hroby*, v níž píše „Neřímány“ s velkým N.³⁸

3.6 Překladačské posuny

Posuny jsem rozdělila do dvou kategorií podle pojetí Antona Popoviče, jenž rozlišuje posuny konstitutivní, tedy „nevyhnuteln[é] posun[y], k nimž dochází v překladu v důsledku rozdílů mezi dvěma jazyky, dvěma poetikami a dvěma styly originálu a překladu“, a posuny individuální, tedy „systém individuálních odchylek motivovaný výrazovými sklony, subjektivním idiolektem překladatele“.³⁹ Některé posuny jsem učinila na základě doporučení doc. Marka či proto, že jsem danou variantu převzala z paralelního textu (obě situace vždy v komentáři zmiňuji), přesto jsem je zařadila do kategorie posunů individuálních, neboť konečné rozhodnutí bylo vždy na mně jako na překladatelce.

3.6.1 Posuny konstitutivní

Pojem „*Karolingerzeit*“ (V: 18) bylo třeba pro lepší srozumitelnost a jednoznačnost do češtiny explicitovat jako „dynastii Karlovců“ (P: 11).

Překlad slova „*Restaurationsbestrebungen*“ (V: 19) jako kalku se zachováním cizího slova „restaurační“ by mohl v češtině budít nežádoucí konotace. Z toho důvodu jsem se rozhodla pro překlad „obnovitelské snahy“ (P: 12).

Slova „*Wanderbewegungen*“ (V: 19) a „*Wanderzeit*“ (V: 21) sice obě obsahují stejnou část kompozita „*Wander-*“, nicméně v překladu bylo třeba s oběma slovy zacházet vzhledem k situačnímu kontextu (a historické realitě) zcela odlišně. Vzhledem k doslovné nepřeložitelnosti termínu „*Wanderbewegungen*“ jsem se rozhodla pro modulaci, tedy změnu hlediska, a do češtiny jsem jej převedla jako „migrační proudy“ (P: 12; toto řešení doc. Marek posoudil a schválil). Situace slova „*Wanderzeit*“ byla obdobná, proto jsem se rozhodla pro stejný postup a přeložila ho vzhledem ke kontextu a skutečnosti, již má denotovat, jako „tažení kmenů“ (P: 13).

Další termín, jenž v češtině nemá svůj přímý ekvivalent, bylo kompozitum „*Völkerkammern*“ (V: 19). Bylo tedy třeba popsat denotovanou

³⁸ Ludvík Souček, *Otazníky nad hroby* (Praha: Československý spisovatel, 1986) 63.

³⁹ Anton Popovič, *Teória umeleckého prekladu* (Bratislava: Tatran, 1975) 282. Překlad ze slovenštiny vlastní.

skutečnost – doc. Marek doporučil „původní kmenové sídlištní oblasti“ (respektive „kmenové sídlištní oblasti“ – při druhém výskytu nebylo třeba přívlastek „původní“ opakovat; P: 12). Vzhledem ke zvolenému řešení nemělo smysl překládat v originálu předcházející slovo „*sogenannten*“, neboť by v kontextu českého překladu nedávalo žádný smysl (přeložené spojení není žádný termín), proto jsem se jej rozhodla z překladu zcela vypustit.

Spojení „*Polisverfassung*“ (V: 22) by, především s ohledem na čtenáře, nebylo dobré překládat jako „polisní ústava“, neboť takový termín by mohl být zavádějící – městské státy žádnou psanou ústavu neměly. Proto jsem podstatné jméno „ústava“ substituovala slovesným podstatným jménem „ustavení“ a v dalším výskytu jsem pak zvolila poněkud obecnější „systém polis“, jednak kvůli kontextu a jednak jako prevenci opakování stejného slova na krátkém úseku. Historický aspekt neexistence psané ústavy tak, jak ji známe dnes, mne motivoval k obdobnému kroku i v případě následujícího spojení: „*ein anerkannter Grundsatz der Verfassung*“ (V: 25), jež jsem do češtiny převedla jako „uznávané principy vlády“ (P: 16; doc. Marek toto řešení schválil). Vzhledem ke gramatickému kontextu bylo vhodnější užít plurál (jedná se totiž o dva principy: vládní pluralismus jako takový a k tomu od Konstantina legalita vlády více příslušníků stejné dynastie).

Při překladu slova „*zusammengeschweift*“ (V: 25) jsem se rozhodla pro ekvivalenci. „Stmelit“ by v daném kontextu nemuselo budít vhodné konotace (zpravidla je spojováno s lidmi či organizacemi, ale v tomto případě se jednalo i o administrativu, zákony apod.), opřela jsem se tedy o situační kontext a zvolila sloveso „upevnit“ (P: 16), jež mi přišlo trefnější, srozumitelnější a univerzálnější (upevnit lze konkrétní i abstraktní entity).

I v případě „*Ober- und Unterkaiser*“ (V: 25) mi byl oporou jednak historický kontext, jednak doporučení doc. Marka, jenž navrhl právě řešení „vrchní císaři a jejich nástupci“ (P: 16), které jsem shledala nadmíru vhodným, jednak kvůli nepřeložitelnosti slova „*Unterkaiser*“, jednak v zájmu lepšího čtenářova pochopení.

Některé skutečnosti, v němčině vyjádřené víceslovně, bylo možné do češtiny převést pouze jednoslovně. Z toho důvodu jsem „*streng hierarchisch gegliederter Beamtenapparat*“ (V: 25) přeložila jako „přísně hierarchizovaný

úřednický aparát“ a „*wie ihn die Nöte der Zeit [...] erforderlich gemacht hatten*“ (V: 25) jako „jak to **vyžadovaly** potřeby té doby“ (P: 16).

Na základě kontextu a doporučení doc. Marka jsem větu „*Die niedrigste Stufe des oberen Behördenzuges hieß Provinz.*“ (V: 26) přeformulovala jako „Nejnižším stupněm vyšší úřední kariéry byla správa provincie.“ (P: 17). Pro lepší čtenářovo pochopení bylo v češtině třeba explicitovat na „správa provincie“.

Vzhledem ke komplikacím, doprovázejícím doslovný překlad slova „*Zwischeninstanz*“ (V: 26),⁴⁰ jsem se rozhodla pro překlad „mezičlánek“ – slovo „instance“ je obsaženo v další části celého spojení, „kontrolní instance“ (P: 17). Stejný problém jsem musela řešit i u slova „*wehrscheu*“ (V: 28), pro nějž nebylo možno nalézt do češtiny přímý ekvivalent. Nakonec jsem na radu doc. Marka význam zobecnila na „nevojenský“ (P: 19). Radou doc. Marka jsem se řídila i při překladu slova „*Patroziniumsbeziehung*“ (V: 32), jež také bylo potřeba nějak opsat. Doc. Marek doporučil (vzhledem k historickému kontextu) „proměnu vlastnických vztahů“ (P: 22), což bylo možné vzhledem k tomu, že důležitý pojem *patrocinium* byl již zmíněn a vysvětlen dříve v textu. Poslední slovo, u nějž jsem při překladu nevolila přímý ekvivalent (za předpokladu, že by snad nějaký existoval), bylo „*Großagrarietät*“ (V: 32), které jsem na doporučení svého odborného konzultanta přeložila jako „pozemkoví magnáti“, neboť toto zesílené spojení čtenáři lépe přibližuje historickou situaci (tito lidé vlastnili skutečně velké množství pozemků, takže označení „magnát“ je zde na místě).

3.6.2 Posuny individuální

První individuální posun, jehož jsem se rozhodla dopustit, se objevil hned u názvu celé překládané kapitoly, znějícího „*Das spätrömische Reich: Staat, Gesellschaft, Wirtschaft*“ (V: 13), a to při překladu spojení „*Das spätrömische Reich*“. Vzhledem k nejednoznačnosti spojeným s pravopisem slova „pozdněantický“ (k pravopisu tohoto slova se vyjadřuji v kapitole 3.5.3 Překlad termínů) jsem došla k závěru, že bude na úplný začátek pro mého čtenáře lepší explicitace (aby se předešlo případným nejasnostem), a zvolila jsem překlad „Římská říše v období pozdní antiky“ (P: 7).

⁴⁰ Časopis *Naše řeč* sice slovo „meziinstance“ zmiňuje (Bohumil Pick, „Mezizávodní, meziškolní,“ *Naše řeč, ročník 42 (1959), číslo 9–10, s. 262–265*), nicméně jeho výskyt jsem vyhodnotila jako marginální (navíc není obsažen v Internetové jazykové příručce), proto jsem se rozhodla sáhnout k výše popsanému řešení.

Pro lepší srozumitelnost jsem se s ohledem na čtenáře rozhodla „*Rekonsolidierungsprozeß*“ (V: 19) přeložit jako „stabilizační proces“ (P: 12). Doc. Marek proti tomuto posunu z faktického hlediska nic nenamítal.

Z hlediska stylistiky jsem se spojení „*in sich geschlossener Vorgang*“ (V: 20) rozhodla přeložit jedním slovem jako „**izolovaný** proces“ (P: 12), neboť „do sebe uzavřený proces“ by dle mého názoru působil stylisticky neobratně a příliš doslovně (jako ona již dříve zmíněná „překladatelština“). Ze stejného důvodu jsem se rozhodla pro modulaci v případě spojení: „*nicht geringere Schäden [...] als die Beutezüge*“ (V: 24), které jsem přeložila jako „**v podstatě stejné** škody jako výpravy barbarů [...]“ (P: 15). K podobnému kroku jsem se uchýlila u překladu věty „*selbst Italien verlor sein Privileg der Grundsteuerfreiheit*“ (V: 26). Do češtiny bylo vzhledem k větné stavbě a lepší kohezi vhodnější přeložit „*selbst*“ jako „dokonce“. Vyjádřená skutečnost je stejná: „*selbst*“ v originále naznačuje, že sama Itálie, mající vždy výsadní postavení, o své výsady najednou přišla. Tento náhlý zvrat a význam celé situace tato substituce příslovcem „dokonce“ dle mého názoru dostatečně vystihuje.

Na mnoha místech jsem se při překladu „hord“, „houfů“ apod. držela výchozího textu a slova jako „*Horden*“, „*Scharen*“ apod. beze zbytku převáděla. Jedině v případě „*die Beutezüge der über die Grenzen einbrechenden Horden*“ (V: 24) jsem se dopustila explicitace a zároveň významového posunu, když jsem „*Horden*“ přeložila jako „barbaři“. Toto řešení mi z hlediska kontextu a stylu přišlo pro češtinu přirozenější, zároveň si však zachovává historickou a kontextovou přesnost, neboť kdokoli žil za hranicemi římské říše, byl pro její obyvatele automaticky barbar. Navíc slovo barbar v množném čísle a daném kontextu s sebou nese i konotaci většího množství (málokdo by si představil např. pouhé tři barbary, plenící jednu vesnici). U „*hunnische Scharen*“ (V: 21) jsem se také rozhodla udělat výjimku, „*Scharen*“ zcela vypustit a přeložit jen „Hunové“ (P: 13). K tomuto kroku mě vedlo jednak estetické hledisko, protože „hordy Hunů“ apod. by dle mého názoru nezněly dobře, a jednak to, že Hunové jsou z mé zkušenosti natolik součástí obecného povědomí (mj. díky Attilovi, jejich vůdci – navíc v evropském kontextu bychom těžko hledali jakékoli pozitivní konotace spojené s Huny), že většině lidí Hunové konotují obrovské plenící masy barbarů (a obzvláště mému čtenáři, majícímu o historii základní přehled). Dalšího vynechání jsem se dopustila při překladu kompozita „*Mauerring*“ (V: 23), jež

jsem převedla jako „hradby“ (P: 15), neboť fakt, že se jednalo o hradby vedoucí *kolem* města (a že byly víceméně kruhového tvaru), je čtenáři jasný již ze slovesa „obehnat“, proto mi přišlo zbytečné a nepřirozené hledat jakoukoli formu kalku ke slovu „*Mauerring*“. Navíc je celý komplex znám pod názvem „Aurelianovy hradby“ – i to byl další důvod, proč se přiklonit k tomuto řešení.

„*Rechtsfrieden*“ (V: 22) jsem se na radu doc. Marka rozhodla přeložit jako „dohodnuté právní uspořádání“ (P: 14), neboť se mi nepodařilo dohledat vyhovující přímý ekvivalent. Absence kontextově vhodného přímého ekvivalentu mne vedla i k dalšímu menšímu posunu, kdy jsem „*Ausdrücklichkeit*“ (V: 22) převedla slovem „podoba“ (P: 14). To samé platí i o ekvivalenci a oslabení, jichž jsem se musela dopustit v případě formulace: „*in schönstem Flor stehende Städte*“ (V: 23), již jsem přeložila jako „**kvetoucí** města“ (P: 14).

Dále jsem se v českém překladu dopustila několika upřesnění vzhledem k původnímu textu (všechna byla na radu doc. Marka a opírala se o historickou realitu). „*Throninhaber*“ (V: 25) jsem převedla jako „spoluvládci na trůnu“ (P: 16; můj překlad oproti originálu akcentuje fakt, že vládci vládli společně, což je užitečné pro mého čtenáře – studenta, aby si uvědomil, že ač vládli společně, přece zároveň soutěžili). Výraz „*Aristokratie*“ (V: 28) jsem v zájmu čtenáře také upřesnila, když jsem jej přeložila jako „senátorský a jezdecký stav“ (P: 17). Studenta by užití termínu „aristokracie“ mohlo zmást, neboť, jak zdůraznil doc. Marek, jezdci na rozdíl od senátorů nepatřili k aristokracii (respektive nepatřili ke stejnému *typu* aristokracie). K aristokracii se totiž počítaly staré vlivné a urozené rody (např. Scipionové či Iuliové) uctívající nějakého mytického předka. Po secesích lidu a smíru mezi patriciji (tedy aristokracií) a plebeji se sice začali majetní plebejové dostávat mezi vládnoucí urozenou vrstvu, nicméně vytvořili jiný typ aristokracie – nikoli rodovou, ale *majetkovou* aristokracii. Patřili tedy spolu s rodovými aristokraty k *nobilitě*, což byla vládnoucí vrstva, která se ustavila po poslední secesi lidu ve 3. století př. n. l.

Ve čtenářově zájmu jsem provedla ještě další upřesnění. Při překladu slova „*Oberhofmarschall*“ (V: 26) jsem se rozhodla odrazit nikoli od tohoto Fuhrmannova překladu latinského termínu *magister officiorum*, ale od latinského termínu samotného a použít překlad prof. Česky, který tuto funkci označuje jako „náčelníka císařských úřadů“.⁴¹ Tento termín je pro studenta mnohem vhodnější,

⁴¹ Česka 73.

neboť český překlad „vrchní dvorní maršál“ (či něco podobného) by mohl budit nežádoucí konotace s vojenstvím. Doc. Marek proti zvolené variantě překladu neměl námitek. Na jeho doporučení jsem se dopustila dalšího upřesnění, když jsem větu „*die Großagrarien erhoben Steuern*“ (V: 32) přeložila jako „pozemkoví magnáti **si** [...] **vybírali** daně“ (P: 22). Tento překlad zdůrazňuje svévolnost v jejich jednání, neboť částky, které vybírali, byly v drtivé většině případů vždy o poznání vyšší, takže těmito přebytky rozšiřovali své stávající bohatství. Ze stejného důvodu jsem zvratně přeložila i další aspekt jejich jednání, tedy „*stellen Schutztruppen gegen Räuber und Eindringlinge auf*“ (V: 32) jako „**pořizovali si** vojenské oddíly na ochranu proti lupičům a vetřelcům“ (P: 22). Poslední upřesnění pro čtenáře – studenta byl překlad slova „*Bürgerrecht*“ (V: 27) jako „římského občanství“. Dříve v textu se už jednou překlad „*römisches Bürgerrecht*“ jako „římského občanského práva“ objevil (P: 14), nicméně v tomto kontextu jsem vyhodnotila „římské občanství“ jako vhodnější a jednoznačnější překlad (už jen díky přítomnosti přívlastku „římský“).

V zájmu stylistiky jsem se dopustila substituce ve větě: „[...] *begann die Regierung, in die ökonomischen Prozesse [...] durch lenkende Maßnahmen einzugreifen.*“ (V: 30), kdy jsem slovo „*lenkende*“ přeložila jako „svými“. Vzhledem k tomu, že v přeložené větě: „[...] začala vláda svými opatřeními zasahovat do ekonomických procesů [...]“ je „vláda“ větným podmětem a „svými“ za ním bezprostředně následuje, je čtenáři jasné, že „svými“ denotuje „náležící vládě“, tedy „vládní“. „Vládní“ jasně konotuje i činnost, již vláda vykonává, tedy vládne, řídí, což je v němčině vyjádřeno právě slovem „*lenkend*“. Stylistické důvody motivovaly i můj další krok, kdy jsem Fuhrmannovo pojetí, v rámci nějž zapojuje oba latinské termíny přímo do věty: „*An der Spitze der Armee standen bei jedem Kaiser die beiden am Hofe weilenden Heermeister, der magister militum für die Fußtruppen und der magister equitum für die Reiterei.*“ (V: 28), upravila a v zájmu stylistické rozmanitosti jsem daný způsob stavby obměnila: „V čele armády stáli při každém císaři dva armádní velitelé pobývající u dvora, **magister militum**, **vrchní velitel pěchoty**, a **magister equitum velící jízdě**.“ V rámci jednotnosti stylu jsem český název funkce dala do uvozovek, neboť tak se v celém textu zachází se všemi českými názvy funkcí, pokud latinskému termínu bezprostředně předchází či jej následují.

4. Závěr

V rámci této bakalářské práce jsem vlastně zpracovávala reálnou zakázku. Dr. Bažil mi doporučil text, který by s doc. Pultrovou potřebovali mít přeložený, a já se překladu s chutí ujala. Díky tomu, že se jednalo o obor, který jsem vystudovala, nedělal mi text takové potíže, jako by tomu jistě bylo, kdybych studiu ÚŘLS FF UK ony tři roky nezasvětila. Přesto se však během překladatelského procesu vyskytla sporná či nejasná místa. Naštěstí jsem našla oporu nejen v paralelních textech, ale také v doc. Markovi, který mi ochotně poskytl odbornou konzultaci, aby můj překlad byl terminologicky i fakticky co nejpřesnější.

Při zpracovávání odborného komentáře jsem zase čerpala ze svého studia německé mezikulturní komunikace na Ústavu translatologie FF UK, jež mi poskytlo jak teoretický, tak praktický základ. Opírala jsem se tak nejen o odborné texty z oblasti (pozdní) antiky, ale také o práce českých i zahraničních translatologů. Moje vedoucí mi pak k celému mému výkonu poskytla cennou zpětnou vazbu. Nezbyvá mi než doufat, že můj překlad co nejlépe naplní svůj účel a napomůže rozšířit obzory nejednoho studenta ÚŘLS FF UK.

Bibliografie

Primární literatura

FUHRMANN, Manfred. *Rom in der Spätantike. Porträt einer Epoche*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, 1996.

Sekundární literatura

Translatologie

JAKOBSON Roman a Miroslav Červenka. *Poetická funkce*. Jinočany: H&H, 1995.

KNITTLOVÁ, Dagmar a kol. *Překlad a překládání*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010.

LEVÝ, Jiří. *Umění překladu*. Praha: Miroslav Pošta – Apostrof, 2012.

NORD, Christane. *Text Analysis in Translation: Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis*. New York: Rodopi, 2005.

POPOVIČ, Anton. *Teória umeleckého prekladu. Aspekty textu a literárnej metakomunikácie*. Bratislava: Tatran, 1975.

Antické reálie

BAHNÍK, Václav a kol. *Slovník antické kultury*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1974.

ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. Praha: Vyšehrad spol. s r. o., 2000.

GIBBON, Edward. *O právu římském*. Praha: vlastní náklad, 1880. PDF dostupné na <http://librinostri.catholica.cz/download/GibbEdwOPrRi-r0.pdf> 22. 7. 2019.

SKŘEJPEK, Michal (editor). *Digesta seu Pandectae / Digestae neboli Pandekty*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2015. Dostupné přes Google Books, <https://books.google.cz/books?id=dzTWCwAAQBAJ&pg=PA199&dq=praefekt&hl=cs&sa=X&ved=0ahUKEwicwKCPmAjAhXKepoKHdOXDsMQ6AEIMDA#v=onepage&q=praefekt&f=false>, 16. 7. 2019.

SOUČEK, Ludvík. *Otazníky nad hroby*. Praha: Československý spisovatel, 1986.

ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Dějiny psané Římem*. Praha: Český spisovatel, 1995.

Ostatní zdroje

BARTÁK, Jan. *Ilustrovaná encyklopedie A–I*. Encyklopedický dům, spol. s . r. o ., 1995.

HASILOVÁ, Helena. *Lingvodidaktické problémy výuky odborného vyjadřování v němčině*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2011.

HELBIG, Gerhard, und Joachim Buscha. *Deutsche Grammatik*. Leipzig: Langenscheidt, 1991.

JELÍNEK, Milan. „Odborný styl.“ *Slovo a slovesnost, ročník 16 (1955), číslo 1*.

PICK, Bohumil. „Mezizávodní, meziškolní,“ *Naše řeč, ročník 42 (1959), číslo 9–10, s. 262–265*.

SIEBENSCHIN, Hugo a kol. *Velký německo-český slovník*. Voznice: LEDA spol. s . r. o ., 2006.

ŠTÍCHA, František. *Česko-německá srovnávací gramatika*. Praha: Academia, 2015.

„ZKUŠENOSTI z prospekce nerostných surovin v rozvojových zemích.“ *Věstník Ústředního ústavu geologického, svazek 42 1967*. Dostupné přes Google Books,

<https://books.google.cz/books?id=TTEcAQAAMAAJ&q=potamick%C3%A9&dq=potamick%C3%A9&hl=cs&sa=X&ved=0ahUKEwizrsb5s8jjAhVyxKYKHVjVD24Q6AEITzAI> 22. 7. 2019.

Internetové zdroje

ČESKO-německý slovník Fr. Št. Kotta, Ústav pro jazyk český AV ČR
<http://kott.ujc.cas.cz/index.php?vstup=&idHeslo=240405&zpusob=error&hledat=&popis=&heslo>

DUDEN. Bibliographisches Institut GmbH. <https://www.duden.de/>

INTERNETOVÁ jazyková příručka. Ústav pro jazyk český AV ČR
<http://prirucka.ujc.cas.cz/>

LINGEA. <https://slovníky.lingea.cz/nemecko-cesky>

LINGUEE. <https://www.linguee.de/deutsch-tschechisch>

SEZNAM slovník. <https://slovník.seznam.cz/>

TREQ. Databáze překladových ekvivalentů. <http://treq.korpus.cz/index.php>

WIKIPEDIA. *Die freie Enzyklopädie*.

<https://de.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Hauptseite>

WIKIPEDIE. *Otevřená encyklopedie*.

https://cs.wikipedia.org/wiki/Hlavn%C3%AD_strana